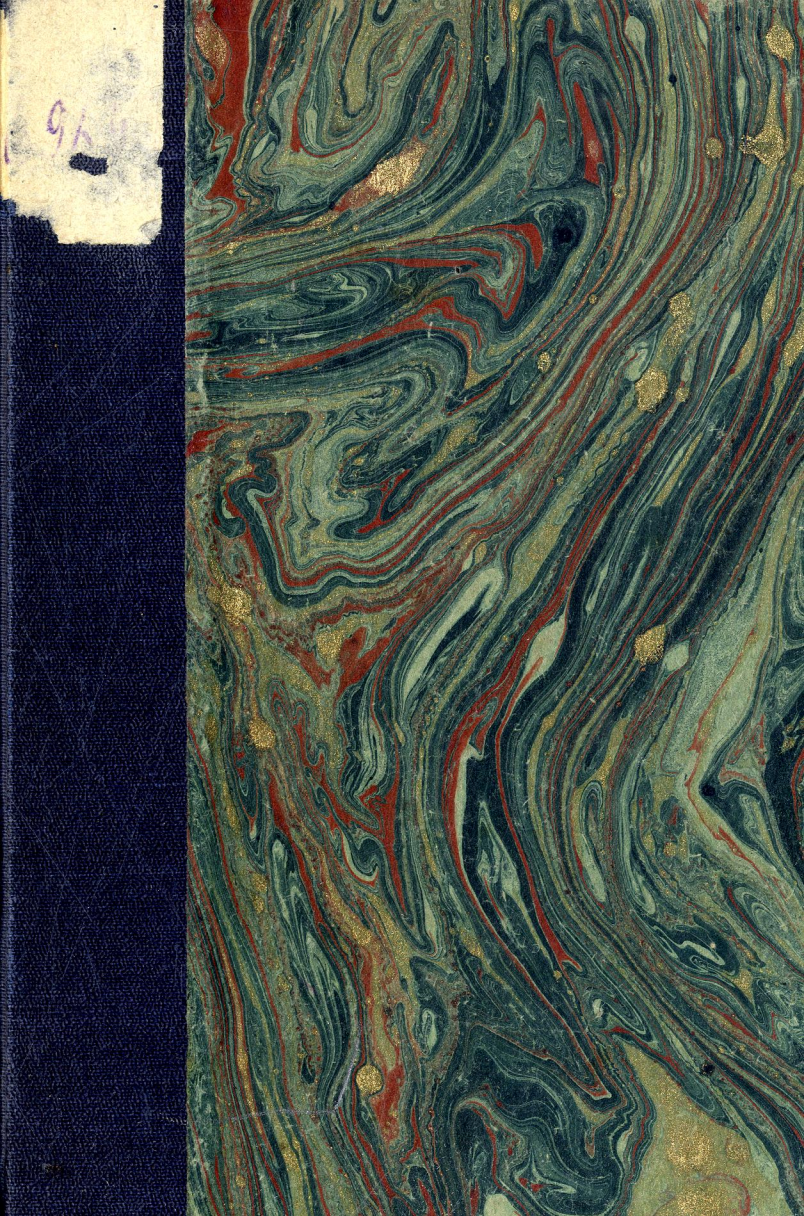

В. і. добра книжка

Василь Понадюк

РОЗМОВА
3

ДУХОМ

95
ПРОШІВ

„НАШ ПРИЯТЕЛЬ“

це прекрасний часопис для дітей і молоді.
Виходить щомісяця, гарно ілюстрований
у Львові від 1922 року.

Річна передплата всього 1'50 зл. річно.

Замовляти :

„Наш Приятель“ — Львів, Сикстуська 39а.

Передплачуйте :

ВІСНИК МАРІЙСЬКИХ ТОВАРИСТВ

тримісячник, виходить 3-тій рік у Львові.

Замовляти :

в Марійськiм Товариствi Молодi.

ЦІКАВІ ОПОВІДАННЯ

з гарними ілюстраціями:

Досі вийшли:

1. 2. 3. (випродане) 4 і 5 В печері пустинника (Часть I і II).
6 і 7 Український Йов (Часть I і II). 8 і 9 На темних
стежках (Часть I і II). 10 В підземеллях Риму. 11 В ко-
пальнях Сардинії. 12 Пімста монаха. 13 Бранець мор-
ського опришка. 14 Мала Неля. 15 Дух страху. 16 При-
сяга ватажка Гуронів. 17 В пралісах Канади. 18. Юр-
кова тайна.

Ціна кожної книжки 1'20 зл., оплата постова 20 сот.

Замовляти :

Марійське Товариство Молоді

Львів, постова скринка 108.

РФ 10

ВАСИЛЬ ПОПАДЮК

РОЗМОВА З ДУХОМ

й інші оповідання

6964

Нак. дов.
ОБЛ. Н 82(12) - 1940

Львів. Бібліотека
АН. УРСР

ВИДАВНИЧИЙ ІНСТИТУТ »ДОБРА КНИЖКА« Ч. 121

ЛЬВІВ — — — — — Р. Б. 1937

WS(2-94)5-644

2an

Накладом автора. Обгортка Володимира Ласовського. —
З печатні Наук. Т-ва ім. Шевченка у Львові, Чарнецького 26.

Печатано 3000 примірників

Подаємо читачеві збірку католицьких оповідань знаного вже автора, о. Василя Попадюка. Зразу ж мусимо зазначити, що вони вдовольнять не всякого читача. Хто шукатиме в отсій збірці надто блискучої форми, що вже сама своїм чаром мала б захопити читача, той відкладе книжку після двох-трьох оповідань. Навіть і такого читача не вдовольнить отся книжечка, що шукатиме якоїсь новини в тематиці. Адже ж тут бачимо ті самі мотиви, що їх опрацьовували такі письменники, як Стефаник, Черемшина, Мельник і інші, менші: гірська або підгірська селянська доля (чи недоля), рідше інтелігентські сюжети (нпр. „Розмова з духом“), — але й вони якісь „дешевенько моральні“, як назвав би їх читач — естет. Отже такий читач не знайде для себе отієї „форми без ідеї“, як називається твори без глибшої думки, без світогляду. А врешті не знайдеться тут ні сензаційних тем, ні кримінальних, ні еротики — отого нині пошукуваного змісту в т. зв. краснім письменстві.

Всежтаки гадаємо, що книжка знайде читача й то масового. Вона не писана для вибагливого естета й такого читача не шукає. Натомість оповідання о. Попадюка найдуть читачів у тих кругах, що з них

вийшли — а саме в нашій селі, що так голодне до о-
брої книжки. Село не вимагає тріскучого есте-
тизму форми; селяни — філософи, але вчилися тієї
філософії не в університетах, а таки в житті; тому
вони вимагають з м і с т у, і д е ї в краснім письмен-
стві. Лише такий твір є дійсно гарний, що відзна-
чається глибиною змісту, ж и т т е в о ю п р а в-
д о ю, не в розумінні брудних натуралістів, але того
„хлопського філософа“ в нашій селі. Тут маємо
інші вимоги, — їх можна б назвати „естетичним
синкретизмом“, — а саме вимоги ще не зріжничко-
ваної психіки. Тут оцінює твір не лише почування,
але ще й розум і воля, словом — оцінює твір ц і л а
л ю д и н а.

Отже книжка з ділянки „література для на-
роду“? Чисті естети так будуть оправдувати своє не-
зацікавлення отсією книжкою й поринуть у читання
для них цікавих сензаційно-кримінальних романів
із їх банальним „артизмом“. Такий читач нагадує
дуже одну постать якраз із отсих оповідань — а саме
пана директора, що на смертній постелі не вспів уже
докінчити розпочатого роману („Яке життя, така
смерть“). На щастя є ще й інші читачі й серед інте-
лігенції, і для них ці оповідання не перейдуть неспо-
стережно. Думаємо про читача ч и с т о г о с е р-
ц е м, що вмітиме радуватися тріумфом добра
й упадком зла. Цей читач зрозуміє ніжні звуки, що
ними брелять струни авторової душі. Ось кілька
прикладів:

Оповідання „Запізно“, „У жидів на службі“, чи „Мамин хрестик“ (а також і „Ровесники“) торкаються материнської любови до дітей. Хто любив свою матір, а особливо ті, що втратили її, — зараз відчує те ніжне дрижання одної струни авторової гарфи. Далі щире привязання до релігії й Церкви, як от „Мартусина жертва“, „Серце в кайданах“, чи зі згаданих „Ровесники“. Іншим почуттям, жалу, перейме таке оповідання „Кара Божа“, чи „Мамина провина“. Поважнішу задуму викличе „Головня“, „Розмова з духом“, „Німий свідок злочину“, тощо. До погідного гумору підноситься автор ув оповіданні „Забобонник“, про старого, дурного Яцка, що заснув у полі, а за той час кури в койці поздихали. І врешті нпр. оповідання „Яке життя, така смерть“ теж примусить до задуми.

„Заслаб пан, заслаб також Іван. Пан лишив іще двадцять карток недочитаного роману, а Іван лишив іще пів чвертки недорубаних дров. Смерть часу не має. Приходить і бере свою жертву. Не питає, чи можна, чи ще зачекати трошки, а відразу бере. Адвокат лишає недокінчений процес, професор непоправлену задачу, лікар недописану рецепту, суддя непідписаний засуд, хлібороб недоорану ниву... Всі все лишають і йдуть у вічність“. („Яке життя, така смерть“).

Яке це все просте, звичайне, щоденне! Але філософія починається якраз там, де звичайне, щоденне явище починає тебе цікавити, як починаєш звертати увагу на те, що здається так добре знайоме. Знаю інтелігентного хлібороба-землевласника, що на мову про чуда каже: „Нащо мені доказів на

чуда й шукати їх десь далеко від мене? Ось я бачу чудо коло себе: як кидаю зерно в землю й воно сходить і родить — чи це не чудо? Ану нехай це докаже найбільший мудрець від себе!“ Так, тут починається філософія. І такою правдивою філософією наповнені оповідання о. Попадюка.

Тут у цілу ширину виступає питання про те, хто такий к а т о л и ц ь к и й п и с ь м е н н и к, кого можна вважати на правду за католицького письменника?

На мій погляд католицьким письменником можна назвати лише таку людину, що має інтегрально-католицький світогляд, вироблений старанною працею над собою (не лише в ділянці розуму, але й волі), і що в своїх творах переломлює життєві події якраз крізь призму отсього світогляду. Якщо в письменника цей світогляд гармонійний, без дисонансів, то він не лише приймає світ і його явища по-католицьки, але й так само писатиме. Захоплюватимуть такого письменника лише ті теми, що можуть бути опрацьовані згідно з його світоглядом. Він відкине всяку гидоту, все, що веде на манівці, — не лише в поверховнім значенні, але й у глибшій: відкине те, що християнина не займає, не цікавить, що не моральне, в чім немає відблиску Божого, що від світа. Не буде ж правдивий католицький письменник любитися еротичними картинами, чи описувати роздираючих сумнівів у вірі, чи, врешті, особливого прив'язання до світових справ, забуття в них без думки про Бога, Творця

всього отсього. Словом — католицький письменник не буде ідолопоклонником — у найширшій, апостольським його розумінні; католицький письменник тямитиме про нашу мандрівку на землі, про те, що „небо розказує про Божу славу, а творіння рук Його голосить твердь“. Отсі ідеї будуть у його творчості.

Автор отсих оповідань якраз і є таким письменником, що відповідає вичисленим вимогам. Не випадок це, очевидно, що автор — священник бо священник має найкращу нагоду виробити собі католицький світогляд (у ділянці розуму й волі!), а то своїм життям і відповідною лектурою. Гармонійність авторового світогляду слідна в його оповіданнях. Тому в них домінує ідея над формою — протилежно, як це бачимо в модерних, ліберальних естетів-письменників.

Очевидно, це не значить, що оповідання о. Попадюка позбавлені артизму. Маємо в них вислови чи картини, що їх цілком спокійно можна назвати артистичними; от хочби така картина навернення сектанта („Мамин хрестик“), чи такі вислови, як „куля тебе мине, а мамина молитва не мине“ („Занізно“), „рідної мамі ні купити, ні заслужити“ (там само), або наведене вище розважання про смерть, — все це не повстидається кращого артиста. Більше того читач найде ще в тексті.

А як будуть такі читачі-католики, що таки домагатимуться кращої форми, то мусять виждати, щоб ми мали такий вибір католицьких письмен-

ників, як нині маємо в нашій літературі — не католицьких. Бодай такий скромний вибір дав би нам католицьких Коцюбинських, і Кобилянських, і Яцкових, і Стефаників, і Франків і т. д. Але покищо — жниво велике, та робітників мало. Чим більше будемо мати інтелігенції з католицьким світоглядом, тим більше з-поміж неї вийде на правду католицьких письменників. Нині ми вдячні кожному піонірові в цій ділянці — між ними й авторів отсих оповідань.

Теоділь Коструба

Нема кращого слова, як „мама”. Які гарні почування будить це слово в серці! Бо мама — це любов, це опікунка і перша учителька дитини. Мама це серце родини. Вона ж учить дитину Бога любити й Йому служити. І ніхто інший, як тільки мама найкраще зрозуміє серце дитини і його в горю розрадить.

То-то Варвара Гринева страждань приняла, заки Павлуся свого вигодувала! „Дитину ховати, то камінь глодати”. Кілько вона над колискою сліз пролила, кілько разів біль кайданами серце її стискав, коли Павлуньо хорий був! Кілько вона ночей не доспала, аби його при своїм материнським серці приспати! Ті тисячі журб і гризот про Павлуня зморщками лице мамине поорали, сивим волосом голову її вкрили. Кусник хліба мама не раз собі від уст відривала, аби Павлуневі дати, аби він не голоден був.

А як Павлуньо оженився і взяв до хати невістку... гей! гей! Забув про свою маму. І ото плаче в кутику Варвара Гринева, і видить Павлуньо мамині сльози, — але в другий бік обернувся. Бог видів ті сльози материнські — видів і не відвертався від неї, видів і рахував їх, ті гіркі мамині

сльози. Мама відступила йому господарство, хату і ґрунт, та й сказала: „Я вже стара, синку, працювалася та нагарувалася, і хочу коло тебе теплий кутик мати“.

Ой бідна ти, мамо, бідна! Лише що Павлуньо взяв мамин маєток у свої руки, ого! Нема вже для тебе, мамо, теплого кутика в хаті! Невістка вистроєна, як лялька, — а мама в подертих лахманах. Син у новеньких чобітках, а мама боса. Не має де старенька згорблена Варвара Гринева своїх костей старих загіти. Не має вже навіть доброї страви. „Кусник хліба буде мамі, вони й так не роблять вже на нього!“ — каже невістка. А Павлуньо її слухає, не мами.

Сидить стара мати на припічку і внучку колише, а по зморщках старечого лица сльози горохом котяться. Не співає пісеньок, як колись над цією самою колискою над Павлуном співала.

— Чого ж ви, мамо, плачете? — воркнув Павлуньо.

— Чого плачу, синку? бо колись у тій самій колисці я й тебе колисала, і виколикала собі ото, що тепер за поріг мене проганяєш!

Тріснув Павло дверми й вийшов із хати. Не знайшла місця в його невдячнім серці мамина скарга. Бо не серце, а камінь у своїх грудях для матери мав він.

Була гарна липнева днина. І саме тієї днини Павло на війну вибирався. Ой! тож-то стара мати

плакала та голосила, якби сина до гробу виряджала. Забуло материнське серце на кривди Павлунові. А потім і в голову його поцілувала тай сказала: „Йди, сину, з Богом, нічого не бійся, я молитися буду, аби ти додому вернувся. Нічого не бійся, бо куля тебе мине, а мамина молитва не мине!”

Вже довго-довго Павло перебував на фронті серед свисту куль, гуку гармат і смертельних криків вояків. Кожної хвилини був приготований на смерть. Одного дня готовилися до загального наступу. Вояки чистили кріси, набирали куль, поправляли окопи. І нараз: бабавх! То ворожа бомба входовим отвором до їх окопу впала, тягнучи за собою пасмугу синього диму. Чотирьох Павлових товаришів у шкamatтя розірвала, а його землею прикрила.

А там на припічку стара мати внучку колише і Господа молить, аби сина від смерти спас.

І коли Павло отворив очі, побачив біля себе криваві, розшарпані тіла товаришів своїх. Дивувався, що жив. Пригадав собі мамині слова: „Куля тебе мине, а мамина молитва не мине!”

— Боже, Боже! — підніс очі до неба, — поможи мені побачити ще мою рідну маму, буду її шанувати, буду її на руках носити, аби тільки мою невдячність направити!

Надійшла осінь. Жовті й червоні листки з цвинтарних дерев спадають і стеляться багряно-

золотим килимом поміж гробами. Старий грабар Данило скінчив сипати свіжу могилу. Припер ристаль до березового хреста, прикляк і молитви шептав. Все так робив, коли тільки когось у землю закопав.

А там з гостинця не йде, а біжить якийсь молодий іще чоловік. Біжить до рідного свого села, до рідної хатини, з тугою в серці біжить до мами своєї. Дорога провадить стежкою через цвинтар. Зближається, підбігає до грабаря Данила. Перериває його молитву, шарпає його за сердак і питає задиханий:

— Вуйку Даниле, а що там у селі нового чувати? Мама мої здорові?

— А ти, синку, чий? — питає грабар, встаючи.

— А ви мене не знаєте? Таж я Павло Варварин, з війни вертаюся.

— Ага! правда, то ти? Ой, синку, та то вже не маєш ти чого додому бігти, там уже мами не застанеш, любочку мій, не застанеш! Ого! Вона вже ось тут спочиває! Акурат я скінчив оце сипати над нею свіжу могилу; ой, тожто небіжка наплакалася та навиглядалася тебе, тай не дочекала бідна: передучора упокоїлася, най з Богом спочиває!

Молодого, запеклого на війні жовніра щось у серце вколело. Так страшно вколело, аж скорчився з болю. То гіркий спомин, гіркий як полин, як жовч, — то викид совісти відіззався в Павловій душі, що він такий невдячний для своєї мами був.

Він би її тепер шанував, він би їй згідного слова вже не сказав, він би її на руках носив, як вона його колись носила. Та нема вже кого. Запізно!

З похиленою головою станув Павло і довго довго вдивлявся в мамину могилу. А потім хлипаючи важко заридав як мала дитина, а з його грудей добувся голос розпуки: „Мамо, таж ви мене любили, таж ви мене у Бога від смерти вимолили, а я вас так зневажав!!...”

Припав лицем до маминої могили і взявся цілувати свіжі грудки землячки святої, аби вона легкою була мамі його.

Підняв його старий грабар тай сказав: „По-молися, сину, за маму свою, бо тільки тим ще їй допомогти можеш. Несла вона сердега ціле життя своє хрест терпіння, а тепер землячка свята понесе хрест її”.

А потім узяв Данило рискаль з-під білого березового хреста Варвари Гриневої тай сказав до Павла: „Ходи, любочку, додому, не побачиш вже більше мами своєї, то вже пропало! Бо абис тепер мав гори золота, абис тепер служив і працював день і ніч, то рідної мами ні купити, ані за-служити”.

Теклина мама вмирає. Ходила по жидах цундрава¹⁾, обшарпана, боса. Вже й сніг починає падати, а вона ще боса. Там підлоги жидам помие, там води принесе, там дров нарубає, там жидівську хату потинкує, побілить і саджею підведе. От-так капарить — гірко бідує, аби бодай мала що з Теклею зїсти, аби з голоду не вмерли. Але ні себе, ні Теклі не було ні за що, ні в віщо вбирати.

Три роки вже з Теклею служить у Лейби й Рухлі.

А сьогодні заслабла. Перестудилася. Принесла ще дві путні води на коромеслі на жидівське підсіння, поклала їх на землю, ще коромесло підперла до стіни й сама впала.

Рухля отворила двері від покою і, хоч хора три роки так їй вірно служила, тай то лише за харч — не знайшлося в жидівським серці ані крихітки милосердя. Крикнула тільки до Теклі: „Біже, дівке, до шпиталь і забере собі звідси своє маме!“ — і замкнула двері.

Мама лежить на підсінню, дихати не може, кольки її вхопили. Текля побігла до шпиталю.

¹⁾ обшарпана.

По хвилі входить лікар на підсіння:

— Дайте світло! — сказав до жидівки.

Рухля вийшла з огарком свічки. Маленьке світло розяснило слабенько велике жидівське підсіння. Мама лежить, червона від горячки, і ледви вже дихає.

— То ви не могли вашу слугу взяти звідси до хати? — відізвався лікар до жидівки.

— То не є моє слуге, то якесь помейниці, воно мені лиш води принесло і впало собі тут! — сказала Рухля. Огарок згас і вона пішла до покою.

— Рухля бреше, прошу пана, ми вже три роки служимо в неї! — відізналася 13-літня Текля з плачем.

Лікар освітив хору електричною ліхтаркою і спитав:

— Що вас болить?

— Вже нічого мене не болить; прийшов, пане, час на мене, нема вже місця для мене тут між людьми! — сказала хора.

— Нічого, нічого, вилічимо вас, будете жити. А чи ви сповідалися вже? — спитав лікар хорої. (То вже був такий лікар з християнським серцем. Завсіди, заки взявся лічити хорого, питав, чи сповідався, а як відходив із хати, то все говорив: „Оставайте в ласці Божій!“).

— Ой, не вилічите мене, паноньку, не вилічите вже; кого смерть взиває, тому ніякі ліки вже

не допоможуть! А до сповіди? Вже й не памятаю, коли ходила! Най вас, паноньку, і весь хрещений мир Пан Біг сохраниць від служби в жидів; адить, я навіть до Пасхи не могла вісповідатися, не пустила Рухля!

Лікар докладно оглянув хору, звернувся до Теклі і сказав: „Нема ради, дитинко, мусить мама йти до шпиталю, і то зараз!“.

— Вони ж, бідні, не годні зайти! — занеслася від плачу Текля.

— Зараз найму фякра! — сказав лікар і вийшов із жидівського підсіння зі словами: „А ти будь тут коло мами, нікуди не йди!“

Привіз лікар жидівську наймичку до шпиталю і зараз таки попросив священника. Він заосмотрив хору на дорогу вічності. До рана сконала.

*
**

Темна, глуха осіння ніч.

Текля, 13-літня сирітка, колише Срулька, жидівську дитину. Вернула до Рухлі. Куди ж мала піти під зиму, сердега? Тут хоч дах над головою, хоч який-такий охляп зїсть.

В кухні чути капусту і несе квашеними шкірами, що мокнуть у бочці. Їх Лейба виправляє; то його фах. Дитина в колисці заноситься від плачу.

Текля надармо старається її успоїти: „А-а! а-а, лю-лю!“ Очі Текліні клеяться, спина болить, змучена голова паде на груди. Здається їй, що

ціле тіло висохло і задеревіло, а голова зробилася такою маленькою, як головка шпильки.

— А-а, спи, дитинко, спи! — вже шепотом лебедить Текля.

З сусідного покою долітає храпання Лейби й Рухлі, що спали твердим сном.

Але Теклі спати не можна... Мусить пильнувати малого Сруля.

Лямпка миготить і заглядає у півзамкнені очі. Дівчина пригадує собі: видить маму на підсінню коло двох путень води, Рухлю з огарком в руках, пана з електричною лампкою, потім видить хрест — шпитальну фіру, що везе кудись гостинцем маму в білій деревляній домовині, видить цвинтар, великі, темні хмари.

— Що то? — питає себе перелякана Текля.

— То сон! — гейби відповів якийсь голос.

Почула в боці біль.

— Я тобі покажу, ти паскудне дівке! Дитена плаче, а ти замість пельнувати — спеш!

То Рухля дзюгнула Теклю в бік і стоїть тепер над нею, кричить, ще й торгає її за вухо.

Текля зірвалася як опарена. Протирає червоні, заплакані очі. Не видить нікого, так якби хтось піску насипав в очі. Ледви доглянула, що по середині хати стоїть груба, пелехата Рухля і кормить Срулька. А за вікном сіріє вже світ.

— На, бери дитену! — крикнула жидівка.

Текля бере дитину. Поклала до колиски. А очі

їй клястися, голова знов паде на груди, хоче спати.

— Запали в печі! — крикнула жидівка.

Текля пустила з рук колиску і побігла на двір по дрова. Ранній воздух відсвіжив її. Вже не хоче спати. Приносить дрова і розпалює в печі.

— Текли, настав самовар! — гукнув Лейба з покою.

Текля струже ножем тріски з поліна і наставляє самовар.

Лише наставила: „Текли, вичисти панови черевики!” — розказала Рухля.

Текля сідає на підлозі і чистить Лейбові черевики з болота.

— Текли, обмий сходи! — знов воркнула Рухля.

Текля зачинає мити сходи. Обмила.

— Текли, поприч в покоях! Йде до міста по молоко! Обери бульбу на обід!

„Нема нічого гіршого, як стояти при столі й обирати бульбу”, — думає Текля. Голова опадає, бульба двоїться в очах, ніж виховзується з рук... а тут стоїть груба, пелехата, люта Рухля і так голосно кричить, що аж в ухах дзвонить. Спати... спати...

Минає день. І знов темно на дворі. Текліні повіки такі тяжкі, якби до них хтось олов'яні кульки попріліплював. Страшно хочеться спати. А тут вечером жидова посходилася.

— Текли, настав самовар! — сказала Рухля. Самовар замалий. Треба гріти воду п'ять разів. Текля мусить стояти довго і чекати, заки всі понапиваються чаю.

— Текли, біже до міста і купе пива!

Текля зривається з місця й біжить скоренько, щоби сон нагнати від себе. Принесла пиво.

— Біже ще по оселедці! — І так все: „Текля се, Текля те! Зроби то, дай тамто!“.

Нарешті гості пішли собі. Світла гаснуть. Лейба й Рухля йдуть спати. „Колиши дитену!“ — гочула Текля останній Рухлин розказ.

— Спи, Срульку, вже спи! — аж просить Текля.

А жиденя дреться, верещить, якби з нього хто шкіру дер. І через пів-замкнені очі Текля знов видить свою маму — і шепче: „Мамочко мої, де ви?...” Вереск дитини будить її. Якась сила пхає її перед себе...

Встає й іде в темряву ночі... Йде на мамину могилу. Йде туди поскаржитися мамі на свою гірку сирітську долю.

Над раном знайшли Теклю під муrom цвинтаря й занесли до приюту сиріт. Не мала сили дійти на скаргу до маминої могили. Сон її зморив.

А коли отворила очі, побачила сестру-опікунку, що над нею стояла й її голову в своїх руках тримала.

То була для Теклі така радісна хвилина, що

з її змучених очей сирітські сльози по блідім личеньку перлами покотилися з утіхи. Вже не піде більше в жидівську службу, бо ото в цій хвилині мама з-поза гробу через руки сестри служебниці віддала її в опіку Неньці Небесній.

З тяжким смутком і горем у серденьку сидить під деревляним хрестом десятилітня дівчинка — Ганя. Сидить і пасе татові вівці. Віночок плете з блакитних пільних васильків та з дикого червоного маку, щоби ним прикрасити деревляний хрест, що стоїть при дорозі, закуреним порохом. Забутий Ісус на деревлянім хресті схилив голову й сумує також із горем і безсиллям Гані.

Він приніс Себе в жертву за людей і за Ганиного тата. Він відкупив людей і її тата також, але тато знову прибив Його на хрест і знову вбив у Його голову вінок із гострого, колючого терня.

Ганя, хоч невеличка, але все собі пригадує. Доплітає вже віночок тай немов видить отут перед собою свою маму, як вона з плачем говорила:

— О, ні! та то так довше вже не може бути. Я не видержу вже. Нема дня, аби мене не сварив, нема тижня, аби мене не побив. Синець вже на синці. І за що? А бодай же тих якихсь байбельників¹⁾ Бог скарав! Боже мій, Боже мій! Відколи його

¹⁾ секта, що під жидівським впливом нищить хрести, образи й т. п., не признає церкви (т. зв. дослідники або «бадачі»).

збаламутили, від тоді не життя з ним, а пекло в хаті!

Захлипала важко, заридала. По хвилині перестала плакати й задумалася. Чоло її покрили каплі поту. Непритомні очі впилися в маленький, чорний хрестик, що його виймила зза пазухи. Всі образи тато попалив, але сього хрестика таки ні. Не дала мама.

Поцілувала хрестик зі словами: „Ісусику, спамятай мого чоловіка, наверни його знов на Себе, змилуйся наді мною і моєю маленькою Ганею...” Але мамину молитву перервав несподіваний голос тата. Мов грім ударив у неї! Пригадує собі Ганя, як тато з криком влетів до хати і кинувся вирвати мамі хрестик з рук, та мама таки не дала, в пазуху сховала. Силоміць взявся тато виривати хрестик, аби й його знищити, товк тверді кости мамині, а мама кричала як непритомна, боронилася, як могла. Врешті сили її покинули й вона впала на землю серед хати. Позбігалися сусіди, підвели маму з землі, кров з лиця і рук водою обмили, а як клали на постіль, то хрестик випав ізза маминої пазухи.

— Підійми хрестик, — ледво промовила мама до Гані, — сховай його, аби тато не видів, і молися до того хрестика за тата.

Довго-довго мама була в гарячці...

...І пригадує собі Ганя, як мама в хаті на лаві лежала у білій перемітці. Кругом воскові свічки

в поставниках горіли, а з них скапували гарячі каплі, як великі сльози. А потім упало на домовину віко й замкнуло маму й мамину журбу. Кажали, що серце мамі з гризоти трісло.

Лише чорний хрестик лишився в пазусі Гануськи. І вже так півтора року носить його за пазухою, тулить і до нього за тата молиться. Бо так мама наказувала.

Скінчила плести віночок і ледви що підлізла на деревляний хрест, щоби його увінчати і... ох! йой! як не почує крик:

— А ти, дівко, чого туди лізеш, то ти так пасеш вівці? — заверещав тато, що вертав саме тоді возом із поля додому. — Ходи сюди, я тобі зараз дам хрест тай вінок!

Злізла бідна Ганя з хреста, а за нею й віночок упав на землю. Коліна зі страху під нею тримтіли, уста роззявила, щоби щось сказати, та не було вже коли, бо батіг свиснув і чорною гадюкою обвився довкола голих Ганиних ніг...

Алеж і батіг то був, батіг! Ремінний, а гудзик на гудзові. Ще раз розлючений тато врізав бато-гом свою дитину, аж вона з болю зойкнула й сіла-впала на землю.

— Ой, мамочко мої, ратуйте мене, — запищала дитина, а по худім лиці сльози покотилися. Не мала сердега кому поскаржитися в цім першім життєвім терпінню. На її голих ногах виступили два червоні перстені. З них почала текти кров,

а з пазухи впало щось чорне, тверде і зісунулося до фоси. Ганя сягнула до фоси рукою по свою згубу, та не встигла вхопити, бо тато побачив рух її руки й закричав:

— Що то є?

— То... то... то... — лебеділа Ганя.

— Підійми й давай сюди! — гукнув тато.

Ганя, згорблена, ціла тремтяча, злізла до фоси, підняла й подала татові те, що впало їй ізза пазухи. То був мамин хрестик.

Тато довго придивлявся йому. А Ганя стояла перед татом і зложила рученята немов до молитви. Її коліна тряслися, а з червоних перстенів на худих та чорних від бруду ніжках тоненькими смужками плила на землю кров і всякала в сірий порошок дороги.

Тато ще хвилину держав хрестик у руці, а дальше рука в нього задрижала, а в очах показалися сльози. Заридав, заплакав так жалісно, так ревно...

— Ганусько моя, ластівочко, дитинко моя! — закликав ридаючи. Вхопив дитину на руки й почав міцно-міцно її цілувати. Великі батьківські сльози змішалися з дрібненькими слізьми Гануськи.

Каміння, що лежало на дорозі, заплакало би зі зворушення й радості, коли б серце мало, — колиб розуміло, що тепер сталося.

Потім підійшли обоє під деревляний хрест, що стояв при дорозі. Тато підняв зі землі віночок,

що його сплела Гануська з блакитних васильків і дикого червоного маку та сам увінчав ним голову розп'ятого Спасителя.

Прикляк у стіп Його і змивав землю слізьми покаяння, а від хреста відходив з усмішкою на устах. Відходив радий від радісного вже Спасителя, що з дерев'яного хреста вказував на вернє-ному дорогу правди і щастя. А поля зеленіли врожаєм, і жайворонки під облаками співали хвалу Богові й мир людям.

— Запросім собі когось на неділю, Мартусе!
— сказав Іван до своєї жінки. — Це ж треті роковини нашого шлюбу.

Марта згодилася. Вони обоє, разом з її мамою Ольгою, були побожні, практикуючі католики, і це саме було їх найбільше щастя.

І дійсно, в неділю вечором у їх хаті зібрався гурток знайомих. Бракувало ще Дамяна. Так називався відомий спіритист¹⁾. Всюди було його повно, не було хати, куди б не заходив у гостину. І тут його всі вже очікували, та він не скінчив ще розмови зі старою Ханою. Сказав ще до неї: — Я викличу духа і він скаже, що Іван зраджує Марту, а якби так Марта прийшла до тебе, то ти виворожи їй, що дійсно чоловік зраджує її з Лідою. Заробимо обоє. — Сказав і вибіг з поспіхом на прийняття до Івана.

¹⁾ Спіритисти — це такі особи, що займаються «викликування духів». Наші люди не повинні брати участі в таких грішних іграшках, бо це надто поважні річі, щоби людина могла з тим бавитися і на власну руку досліджувати. Без Бога і Церкви нічого доброго не вдіє. Тай до того людську глупоту використовує багато звичайних обманців, що шкодять лише людям, а собі збивають грошики.

Коли з'явився на місці, Марта попросила всіх до гостинної.

— Може б так заграти в карти? — запропонував хтось. Але це якось не всім подобалося.

— Урядім якусь іншу забаву — сказала панна Стефка — не всі грають у карти!

А тоді каже Дамян: — Я би, прошу панства, казав устроїти спіритистичний сеанс. То інтересне й повчаюче. Я сам умію викликати духів!

Усі без слова згодилися — тільки бабця Ольга нахмурилася, підійшла до свого зятя й півшептом відізналася: — Я не хочу, Іване! То гріх! У наших домі...?!

Але Іван відповів: — Мамцю, я не можу противитися гостям, не випадає!

Бабця вийшла. За кілька мінут одну з кімнат, за приводом Дамяна, приготовлено до розмови з жителями позагробового світа. З кімнати повиносили всі непотрібні меблі, насередині поставили круглий столик, вікна позаслонювали, двері забили коцом і згасили електричне світло. Більшість, а радше майже всі гості не вірили в викликування духів, та цікавило їх, як це відбудеться.

Всі посідали довкола стола й положили на нього руки так, що одна рука дотикала другої. Настала гробова мовчанка. В кімнаті було темно й тому ніхто не міг слідити, що тут діється. Минуло яких три чверти години, коли нараз столик стукнув ногою.

— Є дух! — сказав Дамян. — Душе, коли ти тут, то назви себе, чи можеш це зробити?

Стіл стукнув два рази.

— Панство, тут є дух і хоче себе назвати! — торжественно заявив Дамян. — Будь ласка, говоріть хто за порядком азбуку.

Стефка почала говорити азбуку. Коли дійшла до букви „п“, стіл стукнув раз.

— Нехай хтось запам'ятує всі букви й лучить їх разом, щоб знати, що з того вийде! — поручив Дамян.

По довгім вичислюванню букв, усе з початку, стіл чи дух, вистукав нарешті такі слова: „Павло Лірський, чоловік Ліди“.

Нараз ні з сього, ні з того зачав стукати всіми ногами по підлозі. Пані зі страху зверещали. Навіть і мужчинам мурашки пробігли по спині.

— Не відривайте рук від столика! — сказав Дамян. — Дух сердиться, бо видно, що не всіх собі тут бажає! Кого собі не бажаєш, Павле?

На приказ Дамяна всі почали себе по черзі називати по імені. Стіл вистукував по одному разові, значить, ніби-то дух нічого проти тих осіб не мав.

Але як відіззався Іван, знов стіл почав стукати всіми ногами.

А тоді Дамян: „Духу, скажи нам, чому ти собі Івана не бажаєш?“

Стефка знов почала азбуку.

Вийшло: „Бо Іван зраджує з моєю Лідою свою Марту“. Іван встав від столика і зі словами: „Е, те все дурниця“ — засвітив. Іван старався вдавати веселого, але можна було пізнати, що йому ніяково було, а ще більше сумна була Марта, — хоч в дійсності Іван був невинний.

Бабця попросила всіх до їдальні, де вже віддавна був накритий стіл. На початку вечері розмова якось не клеїлася, але потім гості розбавилися. Марта була далі сумна.

Була вже перша година вночі, коли гості встали, щоби розходитися домів. Яке ж здивування огорнуло всіх, коли в цілім домі не знайшли ні Марти, ні Дамяна!

А це він порадив Марті, щоби пішла до ворожки довідатися, чи це правда, що Іван її зраджує. Обоє з Дамянм незаметно вийшли з дому й доходили вже до ворожки Хани, що мешкала в маленькій, брудній кімнатці у сутеренах.

У хаті загавкав маленький песик і за мінуту показалася стара, худа, розхрістана Хана.

— Поворожити пані? — спитала.

— Так, — відповіла Марта.

Дамян вийшов за двері. Хана розклала замазані, понаддирані карти на столі, попросила Марту сідати й почала: „Пані замужна, маєте гарного чоловіка. Він тепер також не спить, але йому чогось тепер тужно на серці... Ваш муж зраджує вас з чорнобривою вдовою“.

Марта крикнула. Коли б на час не надбіг із-за дверей Дамян, була б упала на підлогу...

В хаті лишилася сама Хана перед розложеними картами і свої лукаві очі впилила в золотий гріш, полишений на столі; це заплата за ворожбу, що її Марта вручила Дамянові перед дверима Ханиної нори.

Дома Марта довго плакала над розбитим родинним щастям. Ранок побілів уже стіни кімнати, коли тяжкий, оливяний сон зморив її повіки. Одначе не довго тривав сон. Марта отворила невиспані, червоні, заплакані очі і знов подивилася ними у страшну чорну дійсність.

Над нею знов стояв Іван.

— Марто, впевняю тебе ще раз, що я нічого не винен, успокійся, — говорив він майже в розпуці. — Не вір у ніякі столики ні ворожби, бо то страшний обман!

Марта відповіла:

— Іване, не оправдуйся; ворожка Хана повторила мені те саме, що говорив дух. Звідки ж вона могла про те знати?

— Будь ласка, Марто, встань і потрудися зі мною до тієї Хани! — попросив її чоловік.

Марта послухала.

— Боже, мій Боже, а то що за нещастя впало на наші голови? — бідкала бабця Ольга. — Хай вас Пан Біг провадить, — сказала до дітей, що вибиралися до ворожки, а сама впала перед об-

разом Розп'ятого з благанням, аби Він відвернув лихо від її дітей.

А коли вже дійшли під самі двері ворожки затрималися, бо в середині кімнати почули сміх і слова:

— Я всіх їх пошив у дурні! Хто, як хто, але Марта думала, що то напrawdę був дух і ввірила у твою ворожбу, Хано! Таж уяви собі, що Іван це найчесніша людина, деж він зрадив би свою Марту! От удалася нам штука! Аж тепер розійдеться, Хано, слава про нас по місті!

То був голос Дамяна, що кілька хвилин перед приходом Івана й Марти увійшов до Хани, аби взяти собі від неї половину заплати — зарібку за спіритистично-ворожбитську працю минулої ночі.

Іван з Мартою вислухали під дверми його слів. Іван не стукав, лише шарпнув двері й відчинив їх. Песик зі страху заскавулів. Дамян поблід як полотно і станув мов у землю вритий, а Хані впали з рук карти й розсипались по підлозі. Настала хвилина мовчанки...

— Вибачте мені мій обман..., — почав дрижачим голосом Дамян. Але Іван не дав йому говорити дальше й перервав словами:

— Не мені судити вас, пане Дамяне, нехай вас Бог судить за кривду, яку ви нам обоїм зробили; будь ласка, відкличте тільки те все перед людьми, перед якими ви вкрали честь Ліді і нам обоїм! Мені йде про те, щоби Марті дати свідоц-

тво моєї невинности й переконати її, що всякі столики й ворожба це обман, це сіти чорта!

— І Провидіння Боже Само дало мені це свідоцтво! — докінчила Марта. Вони обоє з Іваном щасливі опустили нору діявольської кузні.

Поїзд має рушити за хвилинку, тому сопе з великого гніву в очікуванні тяжкої праці-дороги. Має везти сьогодні так багато-багато школярів! Івася також має везти з великого міста на вакації додому.

Нарешті свиснув і як лінива гусениця почав лізти поволи. А потім уже скорше вистукував рівномірно по шинах. „Їдудо-домуя-їдудо-домуя...“, і Івась і собі скандував¹⁾ язиком, а рукою поправляв краватку до шиби вагону. Так виглядав уже, як пан! У краватці. Передучора перший раз собі її зав'язав. Трохи криво, але то ніщо.

„Коби лише геґя²⁾ не казали в часі вакацій на полі робити! А решта? То пусте, якось то буде! Але не повинні заставляти до роботи! Таж я прецінь ніби по матурі!“ — Так міркував собі Івась у своїй голові.

А там на стації геґя ще від раня чекає на сина.

Довго мусів виходити то на перон, то назад вертати до конини, бо заскоро приїхав. Врешті

¹⁾ Читати, відбиваючи рівномірно довші й коротші звуки (в грецькій і римській поезії).

²⁾ батько.

далеко-далеко, показалася на шинах замазана, чорна пляма, що чимраз більше росла.

Ще кілька хвилин і поїзд задуднів сталевими грудьми коліс, упав на стацію й затримався, тяжко дихаючи парою, якби хотів гегю перепросити за спізнення.

З вагонів висипався рій людей і розпирскався³⁾ помало, то сюди, то туди.

Івася якось нема.

Чиж не приїхав би?

Але ні! От іде.

Побачивши з вікна вагону гегю в постолах на ногах і з батогом у руках, чекав, поки всі подорожні не порозходяться. А тепер уже йде, бо нікого не видно.

— Ну — то ледви я тебе дочекався, Йване, — сказав гегя на привіт синові.

А „Йван” оглянувся довкола себе, раз-два поцілував гегю в руку і сказав:

— Я вже по матурі!

— Дякувати Богу! — а деж твоя подущина і вереня? — спитав.

— А он там у куферку на сходах; я не брав, бо дивився, дивився за вами і вас не видів, тай гадав, що ви не приїхали!

— Ну — то на тобі батіг потримай, а я побіжу за куферком!

³⁾ розходився.

Івась узяв батіг і таки зараз поклав його коло себе на землю, а сам борзенько почимчихав до воза. Волів уже куферок взяти, як батіг! Гєґя приніс куферок, поклав на віз і...

— А де ж батіг, Йване?

— Та я відай кинув його на віз.

Підніс гєґя куферок: „нема” — каже — а може ти загубив?”

— Та де! А може таки десь висунувся з рук? — відповів Івась, і ніби шукав батога довкола воза.

— То так же цурис⁴⁾), а як же ми тепер поїдемо без батога?

І старий побіг на те місце, де дав синові батіг.

— Загубив, видиш! але боле⁵⁾), що є! Ну, сідаймо, тай їдьмо!

— Вє-ну! вє, гайта!

Рушили з місця. Нічого до себе не говорили. Аж геть потому:

— Може ти хоч' їсти, то на! Тут неня дала сира й цибулі! — і витягнув з опалки той харч, зав'язаний у платинку, та ще сказав: „Там у платині сіль є зав'язана в гудзók”.

Івась був дуже голоден і розв'язав уже платину зі сиром, та спитав:

— А хліба нема?

⁴⁾ біда, морока (жид.).

⁵⁾ добре.

— Ага! рихтик⁶⁾! — відповів ґеґя, витягнув із-за пазухи кавалок хліба й подав Іванові.

Колиж бо, як навмисне, йшов якийсь жид із жидівкою й Івась позвивав те все й кинув поза себе в соломуч. А потому знов якась фіра надїхала, потім знов якась жінка надїйшла, ну й їдж, не знати як?

А як уже ніхто по дорозі їх не здибав, то не було вже що їсти, бо віз був без полудрабка з заду й загубився сир з цибулею, і хліб, і платина зі сіллю. Все те повискакувало з воза задом і хто знає, де вже тепер є? Навіть батькові нічого Івась не казав.

— Може тобі там зле сидіти, мой Йване, на куферку, то сідай тут коло мене напереді, тут м'якше на опалці!

— Ні-ні! мені тут добре! — відповів Іван.

— А вже попоїв?

— Вже! вже!

— Всьос ззів?

— Так! всьо!

— Ну, то добре, шос не голоден, сховай же там платину, аби десси не загубила, бо би неня сварила! — докінчив ґеґя розмову.

І вже аж до дому нічого до себе не говорили, раз тому, що Івась сидів зі заду, а подруге тому, бо фіра дуже торкотіла. Літний, житній день во-

⁶⁾ правильно (нім.).

лочився по нивах... Лани пшениць, ячменя, золотеньке те все було від сонечка, аж Івась мусів очі прижмурювати. Лише конюшина й бульба темно зеленіли. Там могло його око спочити. Але де йому та краса рідних піль у голові була?

Ніщо його не бавило. Так був страшенно голодний. А як нагадав собі, що ще вчора на станції їв на вечерю такі смачні шницлі, то аж його замлоїло!

Як приїхали до дому: Господи! тож-то було радості! Ненька таки не здержалася від плачу, цілуючи свого Івасика, а вже не знала котрою веретою лаву застелити. З тієї радості й про платину забула спитати. А на столі? Тамто було що видіти! Прилагодила ненька для сина і борщ, і паляницю, і голубці, і квашу, і варениці зі сиром, і пампушки смажені на олію, і кулешу зі солодким молоком.

Не знав Івась, до чого найскорше взятися. Правда, не шницлі то, не шницлі, але голод не пан! Тому замітав Івась аж прів. А ненька то до стола, то до припічка; порожні миски там складала, та все говорила: „Якаж мені втіха, якже мені любо, якже мені мило, кількож я ночей недо спала, якжеж я напрацювалася та нагарувалася, заки ти ту матуру здав!”

А гегя з порога, де сидів: „Ой тотомси, неборе Йване, зо старов набідували та накоштували,

пішло вже три ниві за тобов, та то ніц, добре шосси вже тої школи спекав⁷⁾”!

Потім тільки цвірінчик⁸⁾ під стандарам⁹⁾ крильцями скрипів, а то все спало: Івась на постелі, неня на печі, а ґеґя на лаві...

Так почалися вакації. І таки Івася не заставляли до жадної роботи.

— Най Бог боронить стебло в руки взяти! Най собі дитина відпочиває, тільки в тих школах намутився, ще й тепер аби не мав спокою? — говорила неня.

І так уже три тижні...

І сьогодні лежав собі Івась над Прутом у лузі, ґеґя сидів на тоці і крутив перевесла, а неня витягала журавлем воду з керниці, аби нею солому та перевесла змочити, бо дуже суха була. А тут якийсь панок зліз із ровера перед лісою¹⁰⁾.

— Чи Івась дома? — спитав, запроваджуючи ровер на тік.

— Нема, — відповів ґеґя, — але зараз надійде, бо вже вечеріє.

— А дуже загризся тим, що матури не здав?

— Хто?! — спитав ґеґя.

— Та ваш Івась! — відповів панок, сідаючи на цембриння.

⁷⁾ позбув.

⁸⁾ цвіркун, сверщок.

⁹⁾ земля під печею.

¹⁰⁾ ворота.

Гєдеві перевесло впало з рук, недокручене.

— А ви що за один? — спитав панка дрижачим голосом.

— Та я його шкільний товариш, ми разом здавали матуру й оба попадали!

— Ти чуєш, стара? — звернувся гєгя до нєні.

— Чо хоч?

— Таж наш Йван не здав матури!

Гєдеві слова каплями полину впали на нєнине серце. Вона нічого не відповіла, лише піднесла очі до гори, а вони повні сліз лєдвѣ чи доглянули вбиті в небо цвяхи звїзд.

А у вишневому садочку біля кїрниці дався чути Івасів спів: „Ніч така зоряна, тиха і ясная, Видно, хоч голки збирай...“, але не докінчив пісоньки співати, побачивши, що нєнька чогось на цємбринню плачуть. Товариша вжє не застав. Не бив Івана гєгя й нєнька його не сварила. Лиш, як скінчив крутити перевесла, сказав:

— Дай му, стара, зрібну сорочку, най йде зомнов ячмінь вязати!

— Та ходіть на вечеру! — сказала нєня з порога, опинкою очі обтираючи.

— Я вжє повечеряв, — відповів гєгя, і дві сльози покотилися по зморщках старого лиця.

— Гєдику мої, — кинувся Івась прощення благати.

Та гєгя стримав сина рукою: „Ні“ — сказав — „Більше до школи не підєш! Я тільки років сам

орав, гній возив, волочив, сіяв, доглядав, жав, мотив, по соткй разів схилявся і двигав, на дощі мок, на сонці пражився, на морозі до шпіку й кости перемерзав, кривавим трудом добував із землі кавалок хліба, аби тобі там в місті, в школах добре було, аби ти колись не гарував так як я з мамою!"

Відіхнув хвилинку, а потім знов:

„Три ниві за тобою пішли, а тепер ти підеш за плугом по тих двох нивах, що нам ще залишилися!"

Так гегя сказав, вязав усі перевесла до купи, завдав собі на плечі й пішов без вечері в поле зі словами:

— Гай, ходи, брехуне, зо мною, й бери граблі зі собою.

І пішов Івась слід у слід за батьком. А йдучи, пригадував собі слова свого катехета: „Так як головня зуміє затроїти і знищити цілий лан найкращої пшениці, так брехня плямить і нищить молоді душі й серця; брехня стає молем молодих душ і цілого їх життя; перший на світі людський гріх зродився зі страшної діявольської брехні: „Не слухайте Бога, глузуйте собі з Його приказу, а будете самі, як боги". І послушали прародичі діявольської брехні. Легка була та брехня, але кара й наслідки прародичам сталися грізною, страшною дійсністю. Брехня є лицем чорта. Чорт має дві назви: називається чорт і брехня!"

— Боже, мій Боже, чому я не слухав свого катехета? — зідхав Івась, доки в поле не зайшли.

А як прийшли на ниву, ніч така зоряна була, тиха і ясная! А видно, хоч голки збирай!

Почав Івась ячмінні покоси збирати, на купку складати й у снопи вязати.

Від коли Максим Залізний пристав до „байбелників“, то пеклом запалив родинне щастя. Понищив образи, забув за Бога, не зворушували його ні сльози жінки, ні доньки Мартусі. Мерзким своїм життям, проклонами, сварками завчасу загнав до гробу свою жінку. Лишилася лише Мартуся. Вона сьогодні перший раз приступила до св. Причастя разом зі шкільними дітьми.

Дістала образок Найсолодшого Серця Ісусового від отця духовного на спомин першого св. Причастя. Як вернулася з церкви додому, молилася до Нього за навернення свого татуся.

Вечером вернув Максим зі зібрання „байбелників“, а коли побачив Мартусю з образком у руках, так розсердився, що вирвав його з рук дитини, пірвав на дрібні кусники і порозкидав по хаті.

Дівчатко клякнуло перед татом і з витягненими рученятами просило:

— Таточку мої, нащо ви подерли мені мій образочок, то мені сьогодні мій отець духовний подарував, аби я молилася за ваше навернення!

Максим, як дикий звір, ще більше розсердився, копнув Мартусю чоботом так сильно

в груди, що вона впала на землю, а устами пустилася їй кров. Мов божебільний вибіг Максим із хати й почав блукати серед теміні ночі.

Дівчинка зімліла. А коли по довгім часі прийшла до себе, почала горячо молитися: — Ненько Небесна, добрий Ісусе! Я не перестану молити Вас, аж доки мого татунця не навернете! Нині рано я жертвувала Вам мої молитви і сльози, а тепер жертвую Вам і кров мою!

А тато довго блукав по полі з нечистою совістю і з кривдою Мартусиною в серці, а коли умучився, сів у лісі на мох і заснув.

Здавалося йому, що несуть його високо понад облаки, ще вище понад зорі, аж станув перед престолом Судді Небесного. Ангел бере вагу й розпочинається суд. На ліву мисочку ваги справедливості кладе Ангел його гріхи, заподіяні від ранньої молодости аж до теперішньої ночі: всі проклони, його відступництво від Бога, всі кривди, заподіяні жінці й Мартусі. Глибоко на долину паде важка з цими тягарями, а на правій важці нема ні одного доброго діла. Нараз грізно дався чути засуд:

— Засуджений на вічні пекольні муки!

Віддих заперло йому в грудях, кров стялася в жилах, а під ногами отворилася пекольна пропасть...

Тоді Ангел приводить до ваги малу дівчинку, а в ній засуджений пізнає свою Мартусю. Вона

кладе на праву мисочку ваги дорогоцінні дари на викуп свого татуся: сльози, молитви, кров сьогодні пролиту. Але всього ще за мало; ще багато бракує, аби ліва важка піднеслася вгору, а Мартуся має порожні вже рученята. З болем в очах дивиться на Суддю і плаче: „Своє невинне життя положу, аби лише викупити мого татуся!”.

Ледви діткнулася рукою правої важки, піднеслася ліва до гори з цілим тягарем.

„Тато вирятуваний, донька за нього життя своє віддала!” — дався чути голос Судді.

Від тієї радості пробудився Максим. Був уже день. Спішить чимскорше додому, а тут клячить Мартуся, так як і вчора, на землі. Клячить, оперта на лаву. Уста її закривавлені — були вже мертві.

Меч болю прошив кам'яне серце відступника. Позбирав зі землі подерті кусники образка, притиснув їх до свого серця й над Мартусиним трупом заривав:

— Найсолодше Серце Ісуса! Ніколи вже Тебе не опущу! Пригорни мене до Себе! Не дай мені більше розлучитися з Тобою, але в годині смерти поклич мене там, де тепер моє ангелятко, моя Мартуся!...

Як лише Настя з 6-літнім синком Михасем вийшла зі шпиталю, де перележала пів року, знайшлася без даху над головою, без одного сотика в кишені. Ще, як жив чоловік, то мешкали в комірнім і заробляли на життя. Але щож, і його зі сотками тисяч інших змела з лиця землі заверуха світової війни! І що ж вона тепер пічне? Журилася сердега не тим, що тільки клаптики подертих лавів висять на ній і дитині, як радше тим, щоби то зїсти і де переночувати?!

Не вступаючи нігде ні на крок, пішла просто до церкви, де саме відправлялося вечірне набоженство до Матери Божої. Повні сліз очі земної мами вдивлялися в образ Матінки Небесної, а уста шептали: — Мою любя, моя солодка Матінко! Ти найліпше знаєш, як мати свою дитину любить, і як її серце крається, коли її дитина в нещастю і не долі. Ти ж сама цього досвідчила... Зглянься наді мною. Ось я маю дитинку, єдиний скарб мій, бо іншого на світі не маю...

— Мамо, ви плачете? — спитав Михась.

— Вклякни, синку, отут коло мене, зложи ручки і говори за мною: Матінко Небесна, будь

така добра і дай, аби ми мали де мешкати і що їсти, — проводила мама синові молитву.

З вірою й надією в серці опускала Настя церковні пороги, думаючи: чи ж то лише я одна така нещаслива на світі?

І Настині сльози порахувала Діва Марія...

Ще того самого дня найшла службу послугачки і прачки у християнським домі одного доктора.

Материнське серце Насті било безмежною вдячністю для Матінки Божої, коли так се вже ось другий рік щоденно будиться до своєї праці, береться до неї з радістю, бож дитина її не голодна.

У сутеренах, над ліжком, що на ній спала з Михасем, прибила Настя образ Пречистої, а під образом завісила лямпочку з оливою. Ніколи не забувала Настя засвітити тієї лямпочки в честь Матери Божої.

Літна, парна неділя. Сема година вечером. Зі стації вертається додому доктор. Був на провінції. В помешканню застає тільки Ромка, свого сина, Михасевого ровесника. Ромко сидить при столі і ножицями витинає з карти голову.

— То ти, татку? — питає, не відвертаючи голови.

— Де мама? — питає в свою чергу батько.

— Мамця пішла до кіна, — відповів Ромко.
— А я маю такий гарний збір комах, татку!

— Покажи!

Ромко показує татові довге, червоне пуделко. Вже з далека чув доктор: бзм... бзм... плач розпуки бідних комах, що драпалися лапками по текстурових стінах пуделка. Ромко підніс накривку й показував батькові рій комах: метеликів, хрущів, мух і пільних коників, попришпилюваних до дна пуделка. Всі крім двох мотилів ще живі й рухаються, мучаться.

— Дивися, татку, я ще передучора зловив пільного коника, а він досі живе! Дотепер іще не згинув! — дивувався Ромко.

— Хто тебе навчив проколювати комахи?

— Мамуся, — відповів Ромко.

— Забери то звідси, — сказав гнівно доктор.
— Сиди знущатися над звірятами!

— Ага, сиди! Мамуся ж казала сама, що то можна, — відповів Ромко і забрав пуделко з комахами.

*
**

Доктор зійшов на долину до сутерен покликати наймичку. Тут уже панував півсумерк. Під образом блимала зелена лямпка. На шнурі, натягненім через цілу пральню, висіло білля. Горіюча лямпка відбивалася зеленою плямою на стелі. Білля кидало великі, подовгасті тіні, що дрижали

й рухалися як дерева від вітру. Михась, як і його ровесник Ромко, сидів також коло столика, й оглядав образок Матери Божої.

— А щож, ти сам, Михасю?

— Я сам, прошу пана, бо ненька пішли до церкви на вечірню!

— А щож ти тут сам робиш?

— Дивлюся на образок — аво, який красний!

— А хтож тобі його дав?

— Ненька мої!

— А знаєш ти, що там, на тім образку намальоване?

— Матінка Божа, — відповів Михасько, і поцілував образок.

Десь у кутику маленького сутеренного віконця забреніла муха, що на неї напав павук, аби виссати з неї кров собі на вечеру. Михасько кинувся чимскорше на ратунок. Розмотав муху з павутиння і пустив її ще живою.

— Що ти лапаєш? — спитав доктор.

— Муху! Я відібрав муху павукові, щоб він її не мучив! Ненька мої казали, що то гріх мучити сотворіння.

*
**

Доктор вернувся нагору, сів у своїм кабінеті й попав у глибоку задуму. В його голові миготіли два образки двох ровесників: того хлопчика в сутеренах, Михася, сина бідної наймички, і його

сина, Ромка. І зажурився доктор дуже. Хто з них на кращій дорозі, кого краще виховують? Хто з них виросте своїм родичам на потіху, св. Церкві на славу, а Неньці Україні на користь?

Кирило Зуб уже шестий рік як румигає брошури большевицьких агітаторів і тим заражує других. І вже шестий рік, як не ходить до церкви й не сповідається. Козуб (так його прозивали) пристав із другого села, зараженого комунізмом, і оженився з Ганею Марти Теслюкової. Жінка й теща опам'ятували його, але шкода було слів. Цілу зиму сидів Кирило на печі й читав уголос безбожні книжки й часописи тим, що до нього приходили. Сам він годувався сушеною рибою, тією, що в літі наловив. Ціле літо стерчав над рікою й ловив рибу, аби мав що в зимі їсти. І так рік по рокові.

І цього року, в неділю, лише що затріщав, пустив і рушив лід на ріці, — а вже Козуб став ніби чапля в лозах над берегом і вдивлявся в каламутні, спінені хвилі води, де то було б найкраще встромити сак. Ідуть люди понад беріг попри Кирила до церкви, святочно вбрані, — а Кирило в чорній, як земленька свята, сорочці слідить уважно біг криг, що скоренько гнали одна за другою й лишали по собі жовто-брунатну воду.

Надійшла Гнатова Савина, Козубова сусіда, та ще з Мартою Теслюковою, тещею Кирила. Йшли

обі до церкви на Службу Божу. Побачили роботу Козуба тай теща півголосом каже:

— Ото кальвін, не зять. Уже шість років ніхто його в церкві не видить; день-у-день, навіть у неділі й свята, стерчить отут у лозах, так якби ми без тої риби не могли обійтися. Господи, змилуйся над нами!

Але видно почув Кирило Мартині слова, бо зараз таки відрубав:

— А вам що до того? Я вашу рибу ловлю, чи що? Не їдьте, як вам не рихт!

Обернулися баби до Козуба й Гнатово Савина лагідним голосом відізвалася:

— Та то видите, сусідо Кириле, ваші мама таки правду кажуть. Бо хто ж то видів, аби в неділю рибу ловити, і то в часі Служби Божої. Десь кари Божої не боїтеся?

— Або ж то робота — рибу ловити? От, дайте мені спокій, пантруйте собі свого чоловіка, ви мене не будете розуму вчити. Дивіть-дивіть! Ще й баби карою Божою мене страшать! ігі!

Зійшли жінки з берега на вузьеньку стежинку, змішалися в товпу людей, що плила, як розколисана хвиля до Божого дому.

З дзвіниці заграли дзвони й відбилися відгомоном об сірі солом'яні стріхи, щоби діти Христові йшли до Бога на недільну розмову. І йдуть усі, навіть старець-пасічник Данило йде, штикульгає, пасіку лишив, а йде хвалу Богові віддати; йде мо-

лодь, жінки, діти. Лиця поважні, задумані. В церкві чути тихий шепіт молитов. А коли отворилися царські врата і священник став на Службу Божу, схилилися покірно голови всіх, а з кивота Ісус немов промовив до дітей своїх: „Прийдіте ко Мні вси труждаючіїся і обремененнії, і Аз упокою ви“. І полинули з людських сердець щирі молитви. Неодно серце скаржиться Христу-Богові, неодна гірка сльоза спливає по змучених цілотижневою працею обличчях хліборобів, неодно тяжке зітхання виривається з грудей.

А там у лозах Кирило Зуб повісив торбу на корч, обережно поставив наперед одну, а потім другу ногу на вистаючий понад воду беріг. І нараз... ох! йой! Земля, підмулена водою, обсунулася під ногами Козуба й він — бабевх разом зі саком у воду! Лише за ним забулькотіло. Щез.

Нараз показався, знов пірнув і ще раз вплив на поверхню води; кричить, витягає руки, — але навкруги нікого нема. Тільки двоє малих дітей, хлопчик і дівчинка почули крик, побігли в ту сторону, але що вони порадять? Є й птиці в облаках, літають понад його недолею, — але що ж вони йому порадять? Летить пташина тай співає, Творця величає, — а Кирило харчить, конає...

Ще в уяві видить свою дитину, жінку Ганю, тещу Марту, що перед хвилиною йшла попри нього до церкви, чує теплі слова перестороги сусіди Савини: „Десь кари Божої не боїтеся?“ Пе-

ред хвилиною стояв ще на б́ерезі, крутився сюди-туди, торбу вішав на корч, із жінками сварився, аби його не страшили карою Божою, говорив, мав воздух і сонце, жив...

І нараз — що сталося? Натовп хвиль плює йому в лице, бавиться з ним. Одна хвиля кидає його другій. Мороз стинає йому кров у жилах. Ще раз видає нелюдський крик розпуки. Руки стягаються і отвираються, щоби за щось уцепитися. Дарма. Нема нічого. Летить у понуру глибину... А на дзвіниці ударили в великий дзвін на „Достойно е́сть“. Зразу тихше, а потім голосніше... голосніше... Як той дзвін розгойдався!... Якби плакав, якби ридав, якби жалувався... Голос його відбився глухим відгомоном об недалекі лісисті гори, поволі втих і — сконав.

І Козуб у тій хвилині сконав десь у намулах плеса...

Як вертали люди з церкви берегом ріки, то вже побачили тільки Кирилову торбу, завішену на корчі, але ніхто не мав відваги торкнутися її. Лише Козубова теща, Марта Теслюкова, як прийшла до гурту людей і почула, що її зять утопився, відчепила торбу й заглянула до середини. А там всього-навсього були дві риби, ще живі. Марті сльози закрутилися в очах. Вона виймила риби й кинула їх у воду, а потім і торбу, й занеслася від плачу.

— Сохрани нас Господи від такої смерти, — сказав хтось із людей.

— І від таких Кирилів, — сказав найстарший у селі, майже дев'яностолітній, пасічник, дід Данило, — бо то, люди, з Паном Богом не треба собі жартувати.

І той великий, мурований дім, і ця маленька, з глини уліплена хатинка, стояли побіч себе. І ті багаті, у дорогі шовки повбирані мешканці великого, мурованого дому, й ці бідні, у грубих, згрібних сорочках мешканці малої хатинки, були собі сусідами. Обі ці родини були християнські.

Але серце Бога відверталось від мурів великого, багатого дому, бо хоч то був дім християнський, але брами його були щільно замкнені для голодних жебраків, для бідних сиріт і для нещасних удовиць. Бо в середині того дому найвибагливіша їда й напитки, а довкола його мурів блукав голод і нужда, як грізне марево. Бо в середині того дому забави, і жарти, і сміхи, а довкола мурів його — зойк горя і нужди.

Бог чув ті жарти-сміхи, але чув і ті зойки горя й нужди. Він важив їх на вазі Своєї справедливості.

Дім був християнський, але як увійти до середини й подивитися по його стінах, не знайшов би на них ні одного образу Матери Божої, ні одного хреста Спасителя. Не було їх у серцях тієї родини, не було й на стінах їх дому. Їх дім повний прикрас і меблів, але нужденний в очах Бога. Дім був хри-

стіянський, але життя в нім не християнське; серця мешканців того дому також були християнські, але в них мешкав демон. Ніхто не міг би побачити в тім домі коліна, зігненого на молитві. Обое вони, власники цього дому, ще як шлюб брали, то тоді сповідалися. А то вже так давно-давно було... Вони з християнського дому зробили приют пеклові. Здавалося б, що жили собі в нім спокійно, бо або забули, або не хотіли знати, що крім німих стін мали іншого свідка, котрий і вдень і вночі все видів, усе чув, знав кожную думку, кожне слово, кожне їх діло. Тим свідком був Бог, якого вони вигнали зі своїх сердець. От чому серце Бога з обридженням відверталось від мурів великого, багатого дому.

А на сусідній, маленькій, із глини виліпленій хатині, око Боже спочивало з любов'ю. Бо ця хатина була свята, бо в ній мешкали святі люди, бо їх серця були на правду святі, бо в них перебував Ісус, що його вони два рази на тиждень приймали у св. Причастію. Їх хатина була якби маленька церковця, а серця якби кивотами, де перебував Бог. Убога і скромна була ця хатина, але багата в очах неба й Ангелів. На стінах образи Святих. Ніхто не відважився перед мешканцями її образити Бога, чи шарпати славу ближнього. Тут була праця, молитва і веселість, але та веселість, що Бога не ображає, що ближніх не гіршить. Тут були і сльози біди і недостатку, але це були

сльози не проти Бога, але сльози, що Бога хвалили. Сльози святого, волі Божій підданого, болю. То був передмогильний рай болю й нужди, але він був завдатком позагробового раю радості і щастя. От чому Боже око з любов'ю спочивало на цій убогій хатині.

Такі-то були дві сусідні родини. Олександр і Амалія в великому мурованому домі, й Іван та Параска в маленькій, глиняній хатині. Іван рубав дрова в пана Олександра, а Параска рубані дрова зносила до комірки, а звідти то до кухні, то до покоїв пані директорової Амалії. І так рік по рокові. І нічого не зміналося ні в одній, ні в другій родині. — Ні на ліпше, ні на гірше. І так було б тай було, коби-то не треба вмирати! Ба, — колиж бо нема нікого і нічого вічного під сонцем.

Післала смерть свою сестру, слабість, до обох цих християнських родин. Післала її до рубача Івана й до його пана. Післала, аби вона приготувала їх обох на її прихід. Ще добре, що милосердна була смерть, коли сама відразу не прийшла. Заслаб пан, заслаб також Іван. Пан лишив ще двацять карток недочитаного роману (повісти), а Іван лишив ще пів чвертки недорубаних дров. Смерть часу не має. Приходить і бере свою жертву. Не питає, чи можна, чи ще зачекати трошки, а відразу бере. А адвокат лишає недокінчений процес, професор неоправлену задачу, лікар недописану рецепту, суддя непідписаний засуд, хлі-

бороб недоорану ниву... Всі все лишають і йдуть у вічність... Але тут, як сказано, ще милосердна була смерть для обох, бо наперед дала їм знати, переказала через слабість, що прийде.

— Е, то лише легка перестуда, то слабоньке запалення, — сказала пані директорова до сестри служебниці, що прийшла панові поставити баньки.

Таки того самого дня, як тільки пан заслаб, приятель за приятелем, приятелька за приятелькою, — двері не замикаються, — приходять, аби розрадити хорого. Оповідують новини з цілого міста й кажуть: „То ніщо, — то перейде! О, видите, один інжинір мав таку саму слабість і вийшов, а жінка начальника стації ще сильніше мала запалення і вже ходить!” Але ніхто не відважився сказати панові Олександрові: „Пан радник суду мав таку саму слабість, що й ви, пане директоре, і... вмер! А Олійників син, молодий іще на значно лекше запалення пішов до гробу...”

— Десь також? А хтож би хорому такі річі говорив? — перебігла думка стрілою по головах усіх приятелів і приятельок.

*
**

А в Івановій хатині Параска з хорим чоловіком моляться: „Да будет воля Твоя”.

Іван не боявся смерти, бо він жив із дня на день так, якби кожного дня мав умерти. Вони обоє були членами „Доброї Смерти”.

Ще того самого дня, як тільки Іван заслаб,

Параска побігла по священика. Тут не мав слуга Божий багато труду, щоби в цім праведникові збудити жаль за гріхи. Тут жаль випередив святу Сповідь. Виповнив хорий усі обов'язки христіянина, прийняв св. Тайни і спокійно чекав уже на смерть — а властиво вмер уже для світа, хоть іще серце било в його грудях.

А й там, у покою пана Олександра, сестра смерти — слабість, кінчила вже свою роботу. Неспокій, біль голови, кольки в грудях мучили хорого, сили чимраз упали. Запрошені лікарі шепчуть щось таємничо між собою, та вже з їх облич можна було вчитати, що з хорим зле. Лише на них, на лікарів, хорий покладав свою надію, так, наче би не знав того, що й лікар зі своїми рецептами, й аптикар зі своїми флашками, флашечками, плястрами, мастями, слоїками, пігулками, кропельками і порошками, — також умирають. І рада в раду, бо час нагнить — треба би може згадати про священика? „А може ні? Може дати собі з тим спокій?” — заявила пані директорова. „Хтож би страшив хорого?” А тут уже смерть іде, аби вдарити своєю костистою рукою й урвати директорові нитку життя... Діявол уже чатує коло ліжка на душу хорого... „Коби як найскорше смерть, бо ануж напавду прийде священик і видре мені мою душу — мою, бо вона

мені служила через цілий час", — так міркував собі чорт. Ніхто його не видів, але він там був. Був так само, як і Ангел Хоронитель.

По довгих короводах впало слово „сповідь” з уст Сестри Служебниці. Хорий почув це слово, але він занадто полюбив життя, аби дати віру цьому, що то вже треба сповідатися на смерть. Широко отворив очі, бо гадав, що то вже є священник між зібраними.

Але його ще не було. Якраз іде тепер дорогою, спішить, щоби зробити бодай те, що ще буде можна. Чути вже дзвінок із вулиці. Люди клякають, хрестяться і віддають честь Божому Тілу. Інші втікають, аби не здибатися зі священником і не клякати в болото, а цікаві сусіди з-поза парканів зазирають і питають один одного: „То до кого з Паном Богом? То відай до пана директора! Ото раз! Стільки докторів тай не можуть вратувати?” Священик входить на подвір'я, а смерть на поріг. Випередила його. Вона вже така для тих, що про неї за життя не думали...

Священик на поріг, а смерть сіла на директорові груди. Сіла тай каже до хорого: „Збирайся в дорóгу, опускай цей світ, ця земля вже не для тебе. Лишай вже цей дім, де ти пережив стільки веселих хвилин”.

— О смерте, смерте! Лиши мені бодай один тиждень, бодай один день, бодай одну годину! — благає хорий.

А смерть: „Тепер уже запізно. Думку про мене ти міг відсунути, але мене вже не відсунеш!”

Священик тимчасом переступив поріг і ввійшов до покою хорого. Його вид справив замішання в цілім домі, мовби це ввійшов якийсь зловіщий ворог. Священик розглядається: дім християнський, християни в нім мешкають, але надармо шукає довкола себе: ані хреста Спасителя, ані образу Матері Божої, ані води свяченої, ані за свіченої свічки. Нічого ніде нема. Лиш на столі коло хорого лежить отворена ще книжка, недочитаний роман. Зближається до хорого... а тут смерть уже душить його. Очі в хорого станули стовпом, лиця спалені горячкою, запалися, почорнілі губи отворилися, язик виліз із рота наверх, ціле тіло змокрило від капель зимного поту, руки й ноги напружилися, задеревіли... Серце щораз тихше-тихше бється... Нараз у горлі заклекотіло і — заки священик приступив до ліжка — на ньому лежав уже труп.

Одна хвилина, а яка страшна зміна! Чоловік розумний, думаючий, нараз мертвий, без думки, без чуття...

Вереск счинився в цілім домі, плач і зідхання.

Вмер! Уже вмер! І виходять одні за другими з покою небіжчика, з покою того, який перед хвилиною ще був предметом любови, а тепер, — предметом обридження, бо того, що в нім любили

— душі — вже нема. А хто ж буде тепер любити брилу глини, що ось там лежить на ліжку?

І священник, відмовивши молитву конаючому, опустил кімнату зі сумним Ісусом у дароносниці на грудях. Зі сумним, бо ось Він стратив одну душу — дуже дорогу душу, бо була Його власністю, бо куплена не за золото, не за срібло, але за ціну власної Христової Крови.

*
**

А там у бідній, глиняній хатині, рубач Іван у лівій руці тримав свічку, а правою притискав хрест до уст. Впялив очі в Розп'ятого на нім Спасителя і шептав останні слова молитви: „Ісусе мій! Незадовго побачу Тебе! Церкво свята! Ти як мама носила мене під серцем Твоїм, Ти стерегла до-ріг моїх, Ти світила мені світлом правди, аби я у пропастях не згинув; Ти кормила мене Кров'ю і Тілом Сина Божого; Ти мене не опустиш і після смерті!”

Вже випадає свічка з його руки, а він ще сильніше притискає хрест до уст і з усміхом на них — конає. І тут ангел Хоронитель у цілій силі й любови своїй підносить голос: „Іди, душе християнська. Іди з цього світа, свободно лети на гору Сіон, до міста Божого, до Єрусалиму небесного! Геть сили пекольні! Не важтеся приступити до цієї святої душі, купленої Кров'ю небесного Агнця!”

— Ціп-ціп-ціп!... тютінка-тю-тю!... двоє-четверо-шестеро-осьмеро... нема! ого!

Гафія кликала кури, але таки чубатої білої курки не докликалася. Мала дві білі, чубаті, однаковісінькі — і лиш одна є.

— Ходім, Процю, в кукурудзи, може найдемо! Ти йди з того кінця, а я з цього! — сказала Гафія до свого чоловіка.

Пішов Проць у той кінець города, а Гафія в цей.

— Уш! уш! уш! — Проць собі там, а Гафія собі тут, але здибалися обоє на середині города.

— Нема? — Та нема! — сказали одно до другого.

— Ану, ходім у Маринин город! — сказала Гафія.

Тай пішли. І там ушкали, ушкали, аж доки Проць не кликнув:

— Гафіє!?

— А чого тобі? може є?

— Є! є! ходи сюди!

— Та лапай! — крикнула Гафія.

— Ая, лапай, не знати що, — відповів сам до себе Проць.

Прийшла Гафія, а то — лиш купка білого піря.

— А видиш, Процю, та то ніхто, лиш Марина! Ймила мою чубатеньку, вкрутила головку, обску-
бала тай піря висипала отут у свій город! Ото раз:
ріднісенька сестра, тай мої кури краде!

Лишила Гафія ту купку піря з Процем, а сама до Марини. Прибігла під пліт, тай до Марини:

— Ти вкрала курку, віддай гуску!

А Марина коноплі на терлиці терла, тай не чула.

— Ти вже оглухла, злодюго? — ще сильніше закричала Гафія.

А та з недотертим повісмом у руках огляну-
лася. Як побачила сестру Гафію під плотом, усміх-
нулася до неї, як звичайно.

Гафія ж як не заведе:

— Ти ще й смієшся, кланцата, а боком би тобі вилізла моя курка!

— Яка курка? — питає здивована Марина.

— Яка? Ходи, я тобі зараз покажу, яка!

А як станули над купкою піря:

— А видиш тепер, яка? Та я курам кукуру-
дзків, кулешки, аби неслися, а ти будеш головки їм крутити?! — Та лап за гарбуз, та Марину в го-
лову, та в голову. — На маєш! я тебе навчу го-
лови моїм курам крутити!

Вліз Проць між баби, розтрутив їх, одну сюди, а другу туди, та до Гафії: — Чекай, дурна, чого скачеш, може то лис злапав курку!

— Ая, лис, рукатий лис! — верещала Гафія й накиувала Марині ще хвостиком від гарбуза.

— Ні, Процю, — відповіла напів з плачем Марина і стручувала повісмом з лиця і з чола поприліплювані гарбузячі зернятка. — Не лис, а таки я сама тут висипала піря, але воно з моєї курки, я її вчора зарізала!

— Ні, то таки з моєї курки піря, бо біле! — знов пустилася Гафія до Марини.

— Або ж то лише в тебе білі кури, а більше ні в кого? — сказала Марина.

— Гай, гай! Ти мені голови не завернеш, кажу тобі ще раз: вкрала курку, віддай гуску! — цокотіла Гафія й вигрожувала кулаком.

— Тьфу!! щезай бідо! — плюнув Проць в купку піря, тай потягнув жінку додому.

А Марина пооббиралася зі зернят, зібрала кавалочки розбитого гарбуза в подолок, тай говорила сама до себе: — Чекай, ти сновидо, я тебе навчу на голові розбивати гарбузи, та ще й мої!

Якось у два тижні по курячій війні Проць з Гафією сиділи перед вечером у хаті на лаві й лущили кукурудзу в решето. Аж тут на поріг присяжний:

— Слава Богу!

— Слава на віки! А що там чувати нового? — спитав Проць.

— Та приніс вам ферлядунок¹⁾ зі суду.

¹⁾ візвання явитися на термін.

— Ой-ой, нам обоїм? — заворушилася Гафія.

— Ні, лиш вам, вуйно Гафіє! — відповів присяжний. І пішов.

— Ану, читай Процю, що то може бути! — нетерпеливилася Гафія.

Проць перечитав, тай каже: — Маєш термін на середу. Марина подала тебе до суду.

— Та за що?

— За що? Будеш там чути защо... — і додав: — Видиш, через дурну курку сестра зі сестрою по судах будуть тягатися! Ото файно!...

— О! Недочеканє її! Овва! Що мені зробить? Піду до суду і присягну, що то була моя курка!

— Бог з тобою, Гафіє, проклін з неба стягнеш на нас і на наші діти. Спам'ятайся, бабо!

Не допомогла ні просьба, ні грозьба Процева. Пішла Гафія в середу на термін і присягнула перед хрестом і двома свічками.

*
**

В суботу микав Проць солому з оборога, аж тут чує: ціп... ціп... ціп...

— Гафіє! Гафіє! А ходи-но сюди, послухай: щось ціпає на оборозі! Давай драбину, най полізу на оборіг, що то таке?

Як же поліз і побачив, то очам своїм не вірив: Там сиділа біла, чубата курка. Нанеслася на оборозі й висиділа там курята...

Принесла Гафія сито, вилізла на оборіг, по-

збирала курята і як пустила їх з білою чубатою квочкою по хаті, то й заголосила не своїм голосом:

— Боже мій, Боже! Та же то моя біла, чубатенька! А я фальшиво присягнула!

— А видиш, Гафіє, не просив я тебе, не казав я тобі: дай собі спокій зі судом, полагодься зі сестрою, а ти ні, тай ні! Ще й фальшиво присягнула!

— Процю! Не роздирай мого серця до решти!! — заводила Гафія.

.

Блідо-сіре небо розвиднювалося в неділю, як Гафія привитала перший раз у своїм життю день святочний серцем у кайданах, бо нап'ятованим кривоприсягою. Совість їй спокою не давала. Вдвоє скулена сиділа на припічку і плакала в жменю. Пальці її рук закривлювалися, а нігті витискали на долоні червоно-сині півперстені. Чулася в тій хвилині марнішою від наймарнішого червака, притолоченого в землю ногою. А потім зірвалася з припічка і побігла в Дім Божий, там розради шукати.

Стала у куточку під стіною і поглянула на хрест на тетраподі. На той сам хрест, перед котрим священик ще її дитиною маленькою у св. Тайні Хрещення до дітей Божих прийняв, той сам, перед котрим вона Процеві послух присягала.

Впялила очі в цей хрест святий і ще сильніший біль стиснув її серце кайданами.

Німий був цей хрест для всіх людей у церкві, що нічого не знали про Гафіїну кривоприсягу, але до неї він голосно заговорив: — Гафіє! Твоя кривоприсяга, кривда Маринина, кличе пімсти з неба!

І вона, Гафія почула ті слова німого хреста. Вслухується, вдивлюється ще більше в нього, а на нім: лице Розп'ятого Спасителя посумніло, із ран Його святих здається кров витікає. Він не благословить Гафію, як перше, перед її упадком у страшний гріх, але грозить їй карою Божою... Він — Ісус — із німого хреста немов рукою показує на неї: — Дивіться люди, осьтам у куті під стіною стоїть кривоприсяжниця, Гафія Процева!

Гафіїне серце скорчилося з болю. Вона ніде не могла сховатися, здавалося їй, що ті Ісусові слова з німого хреста почули всі люди в церкві, що всі на неї зглядаються.

Немов божевільна вибігла з церкви перед „Іже Херувими“. Втікала додому, щоби десь там сховатися перед хрестом із тетраподу.

А на роздоріжжю стояв кам'яний хрест. Лише що Гафія добігла до нього й подивилася, а тут також Спаситель одною рукою притискав серце у Своїх кам'яних грудях, а другою так само грозив Гафії, те саме говорив, що хрест у церкві.

Гафія прижмурила очі. Потім стрілою поле-

тіла додому з тяжким серцем у кайданах. А Ісус на роздоріжжю похилив сумно свою голову.

Вбігла Гафія до хати, зачіпила ногами за поріг і хиталася, як п'яна, аж діти її налякалися. А тут хрест на середнім трамі хати, а знов другий між сбразами на стіні. Оба вони промовили до Гафії:

— Ти кривоприсяжниця! Постигне тебе кара Божя!

Розширеними очима вдивилася Гафія у хрест на стіні, зірвала його звідтам, щоби поломити, але затрималася, серце їй завмерло в грудях, хрест впав із її рук, а вона захиталася і разом з хрестом повалилася на землю. Зімліла.

— Мамо! мамунцю наша! — запищали діти.

— Гафіє, що тобі? — крикнув і собі Проць, що якраз вернувся з церкви й почув плач дітей, а жінку побачив як лежала без душі серед хати.

Почав торгати її за киптар і зливати зимною водою. Врешті вона втворила очі. Це був живий труп.

А коли підвів її та положив на постіль і підняв з землі хрест, спитав ще раз: — Що тобі, жінко?

— Ах, Процю, Процю мій, ратуй мене! Куди мені втікати перед хрестами?

Думка про кривоприсягу з глухим болем вернулася назад і каменем поклалася знов на Гафіїне серце.

— Ні, не втікай, Гафіє, перед тими хрестами, — відповів Проць — але вертай чимскорше назад

до того хреста, що перший сказав тобі про твій гріх через твою совість.

— Той хрест на тетраподі в нашій церкві, — вишептала тихо, посинілими губами Гафія.

— Тож вертайся до церкви, — сказав Проць, — до того хреста, впадь перед ним на коліна, проси прощення!

Поправив подушку під її головою й говорив даліше:

— Видиш, Гафіє, як би то так той судовий хрест схотів промовити, не пролилося б стільки сліз покривджених, не один судовий вирок вигав би інакше, не одна людська кривда вийшла б на верх!

— Вези мене, Процю, зараз до сповіди, бо серце мені тріскає!

— Ні, Гафіє, перше направ Маринину кривду, верни їй забрану честь, аж тоді йди до сповіди! — говорив Проць.

Підо впливом Процевих слів злість до Марини згасла в Гафіїнім серцю.

А як переступила Маринин поріг і зі словами: „Марино, сестричко моя, прости мені!“, впала їй до ніг, ангел мира струтив камінь з Гафіїнього серця, бо Марина зі слізми в очах обняла свою сестру і сказала: „Най тобі Бог простить і я тобі прощаю!“ Тоді відійшов засумований чорний дух від Гафії, бо не дочекався жнив з насіння, що посіяв у її серцю.

В її душі після св. Сповіді знову запанував Христос-Спаситель, той самий, що не хоче смерти навіть найтяжчого грішника, але дає йому змогу покаятися.

Зараз на ліво, як вїжджається до міста, чорніють величезні мури криміналу. З тих мурів зазирають три ряди вікон, а їх побілені шиби гейби очі зайшли більмом. Дивляться, щоби нічого не видіти: Ані зелених ланів ген-ген за містом, ані темних стяжок лісів, ані домів, ані навіть людей, що попри них ходять то сюди, то туди. А лучі сонця з ласки лизали шиби тюремних вікон. Хотіли б бодай на хвилинку пролізти крізь них і своїм блеском розігнати вічний сумерк келій. Та де там! Не можна.

Як лише вдарила сьома година на вежі, з кримінальної пащі висунувся шнур вязнів на півгодинний прохід. Йдуть у пантофлях, п'ять кроків один від другого. Голови похилені, обличчя бліді, очі погаслі.

Лише один між ними ще йде жваво. Підносить ще здорове, червоне лице вгору, шукає очима вершків дерев за муром, дивиться на воробців і ворон, що там сидять. Видно тужить за тим, що жиє, що розвивається в сонці свободи. А то тому він ще такий бадьорий, бо то свіжий гість тут.

Але й він незадовго зів'яне в безсоняшній клітці, у цій гробі живих.

І треба було цього? Так йому було добре, так його мама доглядала, як ока в голові, бо лиш його одного мала. Коби була буком била, як що злого зробив. А то ні. По голові гладила, до серця одинака тулила. Голубила мати й пестила сина. Не дай, Боже, посварити, а не то бити. Бувало дідо з печі: „Ей доню, не пести так сина, бо будеш колись жалувати, а то й плакати!“ — „Гай, гай! добре вам там сидіти на печі, то й сидіть, мені вже лишіть мого одинака“ — відворкувала мама.

Так одинак і робив, що йому подобалося. Ловив мухи, мотилі, крильця їм відривав і тішився, як вони мучилися. Потім жабам виколював жидином очі, птички видирав із гнізд і вбивав... Дичів.

А як на парубка виріс, вкрав мамі зі скрині гроші, й то всі, що мала. Вкрав і пішов із ними до міста. Три дні не було його дома. Мама мало в розпуку не попала з журби, що її одинак десь пропав.

— Боже! Лихо бери гроші, коби лише синьцьо мій прийшов! — заводила.

А як вернув, то не знала, де його подіти, так ним тішилася. Але не довго. Таки того самого дня його забрала поліція. Мало йому було маминих грошей; ще з міськими батярами обікрав склеп.

Воліклися мінути, чверть-години, години...

Ніщо не закаламучувало гробової тиші між високими стінами, накритими склепінням зі залізних штабів. В його кримінальній кліточці панував вічний сумерк. Пять кроків довга, а два кроки широка була ця келія. Вязень сидів при столику, прикріпленім гаками до стіни. Мав неясне враження, що сидів на порозі смерті. Тюремна тишина холодною долонею гасила горячку в його голові, шептала йому про його злочин, про його грішне життя. Щойно тут одинак-завадіяка пізнав свій блуд.

Нараз збудив його зі задуми священик-капелян. Прийшов і привитав його словами: „Слава Ісусу Христу!“ Милый гість. Одинокий чоловік тут, що з ним міг поговорити щиро, одверто, відкрити горе й біль своєї душі. Капелян знав уже про те, що він ще малим хлопчиною, як ходив до школи, сповідався. Від нього самого довідався.

— Казали мені дідो нераз, навіть мама одного разу мене сварили, хоть як мене навиділи, аби я йшов до сповіди! — говорив священикові.

— Ну, й чому ж ти не ходив?

— Та я ніби йшов, але...

— Що — але?

— Та то звідси один, звідти другий, тай до міста. І так раз, потім другий раз, тай...

— А може би ти нині хотів висповідатися? — спитав капелян.

Вязень нічого не відповів.

— Мама твоя буде завтра з тобою видітися, — продовжав священик, — вперше, відколи тебе замкнули, побачиш маму! Мусиш мамі в очі подивитися не зі злочином на серці, а з очищеною душею!

Одинак отворив широко очі. Вони зайшли слезою на згадку про маму. А потім заридав, як мала дитина, впав священикові до ніг і в св. Сповіді очистив душу зі своїх провин.

.

Капелян відійшов, а між тюремними стінами лишив любов Спасителя з одинаком. Ця любов пестила душу в'язня, золотила понурі мури келії. Вязень, піднесений на дусі покаанням, огрітий приязним серцем священика, почув віру, почав користися перед волею Бога.

Так пережив цілий день у радіснім настрою, що завтра з очищеним серцем склонить свою голову на мамині груди й виплаче болі тюремної неволі. З чола в'язня було ще світло радості, коли дзвін своїми спіжевими грудьми звіщав кінець чергового дня неволі.

Келія втопилася у теміні ночі.

Одинак на тапчані звинувся в клубок, бо студінь ловила його за ноги.

.

День вліз до келії як якийсь хитрий злодій, з блідим обличчям. Отворив кримінальникам за-

спані очі й знову пригадав їм їхню долю. Вони поїдалися зі своїх тапчанів, понурі, з важкими серцями.

Одинак постелив ліжко й умився в бляшаній мідниці. Дрижав зі зими, аж зубами дзвонив.

Годинник вибив шесту.

Почався новий день неволі. Арештанти благають час, щоби скоро, якнайскорше минав. Коли ж бо кримінальний час то якийсь страшний, неможливий тиран, волочиться в мурах тюрми як наладований віз по груді. Вязні чують його тягар, але кожний дрижить, щоби не дай, Боже, щось не затримало його... Господи! Що сталося б, якби тут час нагло станув?!... Але ні. Йде. Пливають хвилини, години. Говорить про те добрий годинник на вежі. Він сам вязень, отже ласкавий і для вязнів. Того часу, скорочує його. Але ніхто з вязнів не числив так нетерпеливо сьогодні секунди, як одинак . . .

Нарешті дозорець отворив двері: — Мама чекає! — сказав. І радість і жаль шарпнули нервами вязня. Він зірвався з місця, зиркнув переляканими очима в байдуже обличчя дозорця й вийшов із ним разом.

Йшли до розмовниці. Одна її стіна була подвійною, густою, дротяною сіткою. Ще хвилинка, а за цим дном решітки побачить свою маму. Чувся так ослаблений, що шукаючи опертя вчепився пальцями сітки.

А серце било молотом.

Нараз за дротяною павутиною станула мама. Корч болю стиснув її лице.

— Сину! — дрижачим голосом відізналася й простягнула обі руки до нього.

— Мамо!

Очі їх в однім погляді зійшлися. Один меч болю прошив два серця.

Зблизилася мама до решітки, хотіла б обтерти каплі поту з чола сина, хотіла б його до серця притиснути, хотіла б його приголубити, як колись пестила... — Ох, коби я була не пестила! — шибнула думка в її голові.

— Моя провина, сину, що ти коротаєш вік свій тут! — заридала мама. Руки заломлювала, бо пізнала, що вона блудів сина не полола, а песто-щами їх підливала...

Дозорець перервав, розлучив маму від сина, і вона з похиленою головою, з кривавим серцем, з гризотою совісти, що зле виховувала сина, лишила там за решіткою сина-в'язня, щастя своє, а тепер нещастя нещасть...

А вязень витягав руки за мамою, до неї рвався, як зломлена цвітка до сонця...

А коли на деревах за муром пташки заспівали весняну пісню Творцеві, вязень опустил тюремну келію. Відпокутував промахи минулого. Спомин матері крилами гнав його додому.

До маминих стіп прикляк послухно, аж до землі голову склонив, як до хати прийшов. Зі сльозами в очах прирікав поправу.

— Мої дорогі ученики! — цими словами о. Антоній розпочав недільну еґзурту, стоячи за катедрою в шкільній салі. — Минулого тижня, в середу, не стало між вами одного вашого товариша. Не вмер він — то правда, — але вмер для нашого закладу. Провина його вам усім знана, тому не пригадую її, лише скажу, що сталося причиною виключення його зі школи. Ви навіть не додумуетесь може, що то була за причина... Але повторю тут його власні слова: „Причина мого упадку, а опісля виключення мене зі школи — це читання злих книжок!”

Отже, як уже нераз, так і сьогодні іще раз перестерігаю вас: Не вільно читати злих книжок! Бо коли злі товариства псують добрі обичаї, то о скільки більше роблять це злі книжки. У злих товариствах вроджена соромливість каже нам за-
тикати вуха перед плюгавими, безбожними словами, але як читаємо злу книжку, здається нам, що нас ніхто не видить, ніхто не чує. В тій вимріяній самоті, як розмовляємо сам-на-сам із автором книжки, нічого не соромимося. Наші очі жадібно бігають по брудах, написаних на сторінках злої книжки, й легко віримо всьому, що каже ав-

тор, друковане слово має для читача велику повагу. Так поволи, незаметно вкрадається зло до нашого серця, поволи починаємо любити то, що ми недавно ще ненавиділи, а починаємо ненавидіти то, що лиш ще недавно любили.

— Зла книжка, це німий дорадник злочину й усякого згіршення!

— І св. католицька Церква, що нею управляє св. Дух, завсіди докладає всіх старань, щоби своїх дітей відтягати від читання злих книжок, противних правдам св. віри і добрим обичаям. Вона напоминає вірних, щоби стереглися злих письм і уникали їх, як найбільшого зла. Як завсіди, так і сьогодні забороняє католицька Церква не лише читати, але й держати в себе безбожні, неморальні книжки. І то не тільки христіяни, але навіть поганська старинність, освічена природним світлом розуму, уважала злі письма шкідливими для добра і щастя людськості. Грецький філософ Плятон¹⁾ говорить так: „Заки книжки дістануться до рук народу, найперше мусять їх осудити мудрці, а злі письма конче треба викорінити з міст”.

— Коли б так якась заразлива слабкість ширилася й загрожувала людському життю, — який то крик піднесли б усі, як то взивали б усіх лікарів, і то найславніших, щоби рятували загрожену людиність! Як старанно уникали б хочби хвилевої стрічі зі зараженими на цю слабкість!

¹⁾ Жив у рр. 427—347. пер. Хр.

— А тут трояться душі, нищаться характери, валяться основи моральности, міліони людей втягають у себе страшну заразу зі злих книжок, бо не сподіються небезпеки для себе, для батьківщини, для майбутніх поколінь.

— Додаймо ще до злих книжок небезпеку злих часописів, брошурок ніби-то наукових, а ворожих св. Церкві, то прийдемо до переконання, що ця духова отруя розіллалася широкою хвилею між людством і допливає до душ, до серць так інтелігенції, як і простолюддя.

— Не вільно не лише читати злих книжок, але навіть не вільно говорити, що ніби-то нема так злої книжки, в якій не знайшлося б бодай одно зерно доброго; а то власне одно зерно доброго ніби-то має приносити користи, по які варт сягнути до злої, забороненої книжки.

— Не перечу; може бути, що часом і в злій книжці може найтися зерно доброго, але з цього не виходить, що тому якраз можна вже таку книжку читати. Бо читання злої книжки грозить небезпекою для добра душі, для добра чесноти, віри, невинности, спасення, — а користь, яку в злих книжках міг би хтось знайти, має лише земну вартість і то непевну. А хоч би навіть ішло про духову користь, хоч би та користь була найвищою, й не лише можливою до досягнення, але навіть певною, — то ще злої лектури не можна оправдати. Бо є засада християнської морально-

сти: навіть у найкращих цілях не вільно робити злого!

— Нехай хтось докаже ясно як на долоні, що добро, яке обіцяє собі з читання злих книжок, є велике, то всетаки певними лишуться слова Спасителя: „Хіба збирають із тернини ягоди? Зле дерево родить злі овочі. Не може зле дерево приносити добрих овочів”²⁾). З болота, що знаходиться в неморальних книжках, ніхто не збудує будівлі свого розуму, а хто вже раз скупався в тім багні, то трудно, щоби став чистим. Якщо комусь іде про духову користь, то чому ж має її шукати якраз у злих книжках, коли без труду, й напевно без небезпеки, може її найти в добрих книжках? Припустім навіть, що доробогою злої лектури можна б напrawdę осягнути якусь користь, то де ж та певність, що з копиці злого, затроєного зерна, що має вигляд здорового, вибереться те справдішне здорове зерно? Природа нашого серця не дає нам тут певної запоруки. Наше серце не магнес, щоби його запхати у пропасть злої лектури й щоби воно з тієї пропасти втягнуло в себе якраз самі добрі зерна, оскільки вони взагалі є десь там на дні тієї пропасти!

— А я читаю лише такі злі книжки, що в них дуже гарний стиль і форма, — скаже дехто.

— На це відповім: Не вільно читати злих книжок тому, щоби любитися їх гарним стилем,

²⁾ Мат. VII, 16—18.

формою. Переважно автори злих книжок на те пишуть гарним стилем, щоби ним манити і зєднувати собі читачів. Та це якраз іще більша небезпека, бо тим скорше можна впитися їх отруєю, подаваною злим автором у примануючій чарці. Вподобав стилю родить дуже часто й легко симпатію до автора, до його думки й переконань. Було б отже найнесовіснішою річчю читати злі книжки, наражуючи себе на втрату віри й моральности лише для такого марного зиску, яким є уподобання в гарнім способі писання!

— Шукати маємо гарного стилю у злих книжках? Ах! Господи! А описи подорожей, а життєписи славних мужів, а всесвітня історія, а природознавство, а св. книги з їх оригінальною красою й чудовою простотою, — невже це все не дає нам гарної й чистої лектури, що зуміє заспокоїти розум і серце?

— Пізнаймо рідну літературу, історію минувшини нашого народу, ким і якими були прадіди наші, чим була й бути ще може та дорогá наша рідна земля батьківська, на якій ми зросли й у якій колись спочивати будемо!

— Геть із нерозумним кличем: я можу все читати, мені ніщо не зашкодить. То так виглядає, якби хтось говорив: я можу випити отрую й не втроюся, я можу скочити в огонь і не попектися, я можу перебристи калюжу болота й не заталпатися!

— Не мав би слушности й той, що говорив би, мовби-то вірні св. католицької Церкви повинні читати злі книжки на те, щоби пізнати твердження її противників і ворогів.

— Церква не була й не є ворогом знання й науки. Навпаки, вона заховала нам клясичні зразки літератури римлян і греків, вона плекала науки тоді, коли ніхто про них не дбав, вона видала вчених мужів із духовного стану. І нині св. Церква несе світло віри й науки між поган Африки й ін. частин світа, як рівнож між культурні народи Європи. Чи й у теперішніх часах є якабудь ділянка науки, що не мала б знаменитих представників із кругів католицького духовенства?

— Церква якраз хоче того, щоби духовенство й нарід були очитані й мудрі. Але Церква є матірю, а добра й розумна мама не дасть своїй дитині ножа, — не дасть неморальної, злої, зіпсутої книжки, бо знає, що замість знання, буде нарід пити з тих книжок моральну отрую.

— Ось як дійсно дбає св. католицька Церква, як забороняє вірним своїм дітям кормитися злою лектурою. Як дуже залежить св. Церкві на тім, щоби душі вірних були чистими й здоровими, коли сама одна з висоти свого надземського післанництва говорить усім: Не вільно читати злих книжок, бо зла книжка, це німий дорадник злочину!

*
**

Нераз мав нагоду Кійданюків Дмитро через п'ять літ слухати еґзорт на цю тему, але він почавши від третьої кляси гімназійної сідав в останню лавку й навіть підчас еґзорт читав злі лектури. А так добре вчився до третої кляси, таким був послухним, покірним, чемним, а стався гіршим із найгірших. І хто то був би подумав, що він опиниться поза мурами гімназії? А так сталося. Все бувало говорив: Я мушу все читати! Хочу бути мудрим, очитаним! Останний гріш, який йому батько щосуботи привозив на станцію, видавав на неморальні повісти, кримінальні описи. Шукав укритих закамарків, тулився в найтісніші кутики з тією убійчою лектурою. Про їду забував, не спав часами цілу ніч, читав до рана. Рад був би полетіти десь у воздух, або під землю десь запорпатися, щоб лише без розсіяння, без жадної перешкоди топитися в тайнах злої лектури. Найбільшим його щастям була пора, коли на станції всі йшли спати, бо тоді він сам лишався з книжкою. З якою горячкою читав тоді, перевертав картку за карткою, як душком пив із книжки їдь отруї, що всякала в його душу й серце, що зворушувала його до глибини, розпалювала його. Лише що скінчив читати таку книжку, а вже не пізнавав сам себе. Якийсь демон опановував його, грішні пристрасти, виссані зі злої книжки, лізли до його серця, огидні пожадання опановували його цілого. Навіть не запримічував того, чого він зі злої книж-

ки вчився, а що тратив. Брався читати їх невинним, а кінчив уже зіпсованим. Зародок зла непомітно падав каплями отруї в його серце й дозрівав у сумні плоди...

В науці занедбався, ночами ходив по найбільш розпустних норах, щоби там гасити грішні пристрасти, виссані зі злих книжок. Почав продавати свої шкільні підручники, а коли й їх уже не стало, крав підчас павз книжки своїх товаришів і їх продавав. Вкінці викрав у свого пана, де був на станції, з шафи нові вбрання й продав ганделесові за півдармо. Скотився у пропасть! Злодійство викрилося й директор гімназії вигнав його зі школи.

Старий Кїйданюк запрягав коня до воза, аби їхати в поле, як листонош приніс письмо з пошти. То господар кляси повідомляв, аби Кїйданюк негайно приїжджав. Батько кинув на тік шлю, що її хотів запрягти коневі на ший, вбіг із письмом до хати й сказав до жінки:

— Це що має бути? Таже, ади, з гімназії письмо прийшло, аби я зараз їхав! Бідна ж моя головонько! Ба, що ж гей там могло статися? Певно наш Дмитруньо заслаб!

— Та не журися, старий, воля Божа. Заслаб, то Пан Біг ласкав, дасть, що виздоровіє! — успокоювала жінка.

Налагодила борзенько всякого робра, сира, масла, яєць, хліба, напакувала повні бесаги, завдала чоловікови на плечі і старий Кійданюк бігцем пігнав на стацію. Прибіг якраз на час і зайняв місце в поїзді.

Поїзд пустився в дорогу, а в Кійданюковій голові відбувалася тимчасом несамовита борба. Думки його гнали скорше як поїзд до його сина. Людські думки, думки журби, женуть скорше від усіх найпоспішніших курієрів світа. Вони женуть як лискавки. Кійданюкові здавалося, що він чує розгуку сина, його голос: „Дєдику мої? Де ви?“ Куди лише в вагоні обернувся, скрізь наче бачив витягнені руки Дмитруня, а чим ближче доїжджав до міста, то вже таки прочувалося йому благання сина: „Дєдику, дєдику! Ратуйте мене!”

Кійданюк заслонив собі руками очі, їзда видавалася йому цілими віками...

Врешті показалися, якби з-під землі, вежі, комини, а потім дахи недалекого вже міста. Свист льокомотиви — і поїзд заїхав на двірець.

Чути було голосні привіти, радісний крик. Одні другим падали в обійми. Тішилися своїми.

Один Кійданюк не чув цього гамору. Він не затримуючись ані хвилини, розтручував товпу людей і з бесагами на плечах, немов божевільний, побіг на станцію до свого сина...

Сина застав дома. А як довідався про його страшну хворобу, страшнішу над усі хвороби, про

ганґрину душі, й про ще страшніші наслідки цієї хвороби, — німий біль скорчив його серце. З бесагами на плечах, зажурений, змучений, оперся руками об стіл, а з його очей капали тихі сльози горя...

Дмитро хотів заховатися в якнайтемніший куток, аби ніхто його в селі не видів. Сором палив його, місця не міг собі найти. Лише він один із цілого села ходив до шкіл, на нього лише всі дивилися, як приїжджав на вакації до родичів... А тепер?

— Дєдику, ненько мої! — сказав зі сльозами в очах, — виджу, що я зле зробив, що вам обоїм і собі таким страшним соромом встелив дорогу; я йду собі з дому геть! Я нікому не можу подивитися в очі. Піду десь до великого міста, там буду працювати, не повстидаюся найтяжчої роботи, аби тільки люди в селі на мене пальцями не показували!

Як не переконував його тато, що не напросилася мама:

— Лишися дома, змарнував ти свою молодість через ті книжки, та вже пропало! Маємо ще, Богу дякувати, на чім господарити, не судилося тобі бути паном, будеш хліборобом!

Але то шкода було бесіди. Відвик від праці, місто його манило. Найби раз на день щонебудь

зїсти, коби лише в місті, коби лише не порпатися в батьківській рілі...

Станула стара Кїйданючка коло скрині, відчинила її й виймала білля для сина. Страшно пекло маму в грудях, як завязувала Дмитруневі білля в хустку. Потім ще раз сягнула рукою аж на дно скрині й виймила звідтам зложений гріш. Так їй у горлі гірко було, якби хто полином натер. Але не могла плакати. Чогось серце в мами гейби закаменіло. Коби заплакати, то лекше може було б. Коли ж бо не може...

— Дай же, Боже, тобі, сину, долі доброї! Не хоч лишитися на батьківській землі, йдеш лекшого хліба шукати, коби лише не жалував, — з болем серця прощав тато сина.

А неня медалик Пречистої дала на груди сина й до нього казала молитися.

— Матінко Божа! Ненько Небесна! Хорони дитину мою від всякого лиха, верни мені його назад! — впала неня на коліна й так молилася перед образами, як її Дмитруня вже дома не стало.

Минув рік. Рік, що кинув у могилу старого Кїйданюка, — гризота вбила його; рік нениної гарячої молитви за поворот сина; рік Дмитруньової недолі; — і то ще якої недолі! Не то що кращої долі не найшов, але навіть праці не міг дістати. Місто має своїх власних безробітних, а Дмитра ще

й бездомним зробило. Проїв уже останній ненин гріш. Волочився з двома такими самими безробітними, як і він, цілими годинами вистоювали під каменницями, а ночувати ходили під міст.

.

Було холодно, неймовірно холодно. З півночі дув пронизливий вітер і гнав тяжкі олов'яні хмари. Темна ніч прикрила нужду трьох безробітних під мостом. Вітер подув із новою силою й кинув мокрий листок у лице Дмитруня. Він пробудився і сказав сухим, захриплим голосом: „Певно сніг вже буде“. Але тамті два нічого не відповіли: або спали, або й не чули тихого Дмитруневого голосу, бо вітер дуже дув, свистав і заводив. Дмитруньо отворив очі. Темно було. Так темно, що нічого не міг доглянути в понурій, чорній, нічній безвісті. Серце йому забилося. Поцілував медалик, що його неня дала, й вишептав: „Мати Божа, рятуй мене, поможи мені вернути додому, буду порпати рідну землю, буду її цілувати, аби лиш кусник хліба мати!“ Ще малим хлопцем так щиро молився. Руки в нього затряслися, як ховав медалик на груди поза лахи, обліплені вошами. Дрижав цілий від холоду.

О, було від чого битися серцю, було від чого труситися рукам і сохнути горлу, що тут під мостом у цю понуру, осінню ніч ледви викидало зі себе храпливий шепіт благання про змилювання Пречистої...

Підвівся рештками сил з брудної, мокрої землі, постогнував і підтримувався руками. Ціле тіло боліло, ноги немов деревляні колоди відмовляли руху. Впав без сили в болото, притулився до землі й затих. З каплями дощу, що сів під міст, всякли в мокру землю й каплі його сліз, що впали з його невиспаних повік. — „Коби дочекався ранку!“ — просив Пречисту.

А й неня його там, у сільській хатині, не могла спати; і вона навколішках благала Неньку Небесну про поворот сина. Ненина молитва прошила небо, врятувала Дмитруня з кіхтів нужди.

.
Неня копала на городі бураки, як Дмитруньо отворив лісу. Тепер піднеслася, поправила хустку на голові.

— Ненько!!...

Оглянулася.

Прибіг до неньки, голову схилив і припав до чорної, спрацьованої її руки. А потім поглянув у ненині очі. Не доглянув у них сліз. І тепер неня з радости не могла заплакати. Але побачив її поморщене лице. То журба за ним так порізала ненине лице.

— А де дєдик? — спитав.

— З Богом спочиває! — сказала мати. —
З гризоти за тобою, сину, помер!

Заридав, як мала дитина.

— А маєш ти, Дмитруню, той медалик Богородиці, що я тобі на дорогу дала?

— Маю, ненько, маю! — відповів хлипаючи. Виймив ізза пазухи медалик. — Який я щасливий, що я коло вас уже, ненько!

Радісними, великими очима подивилася неня на сина, а тоді взяла його голову в худі руки й поцілувала.

По Вечірні всі люди почали виходити з церкви. Пхалися до дверей, один другому ставав на ноги, штуркав ліктями, аби лише першому вийти на двір. Так багато людей сьогодні було.

Навіть прийшли два найбільші злодії, Гаврило й Сава. Рідко коли видів їх хто в церкві на Службі Божій, а не то на Вечірні, бо вони рідко коли й дома були: по криміналах сиділи. А то не було одного тижня, аби когось у селі не обікрали. Крали все оба разом: Гаврило крав, а Сава пантрував¹⁾. Не було ніодної родини в селі, що на них не нарікала б. „Ігі! І що то Пан Біг на зémленці святій таких лайдаків тримає й їх не покарає?” — говорили одні до других.

— До часу збанок воду носить, — сказав па-ламар Гаврилів; — вухо урветься й збанок розібеться.

А старенький Юрко Костишин, що якраз сидав під дзвіницю на камінь, відіззався:

— Та то вже, видите, як крадуть по людях, то

— Ціхо, бо ади, вони гезди недалеко, — шеп-

¹⁾ пильнував.

нула паламарева жінка Горпина й кивнула головою в сторону злодіїв.

Юрко Костишин замовк. Аж як злодії були далеко, коло церковної брами, почав далі півголосом:

— ...то ще ніщо. Але видите, є ще гірші злодії. Таже оногди хтось на третім селі церкву обікрав. Ая, видите, вкрали, кажут, зокотий келіх²⁾, демонстрацію³⁾, байдак⁴⁾ подерли, та ще й усі гроші разом зі скарбонкою вкрали!

— Та чорт не спить! — докинув своє паламар.

— Дух святий при нас хрещених, — перехрестилася його жінка Горпина й перестала слухати їх бесіди.

Так говорили собі ті, що стояли чи посідали по Вечірні під дзвіницю. Решта людей порозлазилася то сюди, то туди, купками по трьох, по чотирьох, або й по більше.

Газди позакурювали люльки і спльовували на боки, бо бага з цибухів пекла їх у язики. Оповідали собі, що хто в тижні робив, хоч мало що робили, бо цілий тиждень була слота. Хіба ріща насікли бабам, інші січки маржині врізали, то постоли позалатували, то воловодів із клоччя понакручували, — бо що ж у дощ робити?

А баби мололи язиками, аж страх. Годі було

²⁾ чашу.

³⁾ монстранцію.

⁴⁾ бальдахим.

зміркувати, про що таке вони говорили. Кожна хотіла, аби її найкраще було чути й аби її всі слухали, тож кричали одна голосніше від другої. Так голосно торкотіли, аж Дмитро Савчишин витягнув люльку з рота тай:

— Ігі! Пек вам! Як то бабство розрахкоталося, гейби жаби!

А Гаврило й Сава лише вуха нащурували й слухали, про що хто говорить.

Нарешті почали всі розходитися. Пішли й злодії. Гаврило мешкав за селом у самотній хатині таки під самим лісом, а Сава в селі.

По дорозі Сава півголосом, оглядаючись, сказав до Гаврилка:

— Говорять, коби лише не хотіли шукати!

— Йди, дурний! — відповів Гаврило, — кому хотілося б тепер болотами шляпати! Зрештою, хто б то додумувався, що якраз ми обікрали церкву аж на третім селі, та ще й під нашим лісом гроші закопали й чашу!

— Та воно ніби правда, але я там під тим корчиком тернини видів передучора якісь сліди! — сказав Сава. — Хто туди міг би ходити, тай з чим? А може нас хтось й видів, як ми то закопували?

— Ото ти маєш розум! Таж то була темна ніч, хоч око виколи, ще й дощ; навіть побережника напевно тоді в лісі не було в таку плюту! — відповів Гаврило.

— Та коби нас ніхто не видів і щоби не найшли! — сказав успокоєний уже трохи Сава.

Він іще більше успокоївся, коли Гаврило сказав:

— А навіть якби й найшли й відкопали, то що з того? Хто нам докаже, що то акурат ми обікрали церкву й там здобич закопали? Або нас хтось ймив, чи що?

*
**

Вже другий тиждень висить оловяне небо над селом. По небі женуть темно-сірі хмари. Дощ сік змішаний уже зі снігом. Дерева зі зойком вгиналися під вітром. З дубів зривалися листки і як стадо жовтих птиць гнали з вітром і дощем, одні наперед других.

У таку негоду з хати, що стояла самотно за селом, під самим лісом, вийшов вчасним іще вечером якийсь згорблений чоловік. Ішов у сторону ліса, похилено як кіт і оглядався щохвилини поза себе. За часок проковтнули його тіні темно-чорного бору.

Як тільки знайшовся в лісі, дотеперішня осторожність видалася йому вже непотрібною. Випростований, скорим кроком почав іти в напрямі йому лише відомім. Він обминав усякі дороги, а навіть ті стежки в лісі, що ними ходять люди. А що від часу до часу ставав і надслухував, то знов скоро йшов, мігби хтось подумати, що то

якийсь бандит-зłodій. Побережник так думав, як лише побачив його; слідив за ним крок за кроком, не міг лише пізнати, хто то є, бо вже сів був на ліс густий сумерк. Цікаво було, чиї дрова він буде красти й куди їх понесе. Але він не брався до дров. Сів собі під грубу смереку і вліпив очі в корч тернини.

Зробилося темно й тихо, лише дощ цяпав. Нараз щось гейби заворушилося під корчиком тернини. Стрільба дригнула в руках незнакомого. Він цілий перемінився в слух, але нікого не було видно. Що ж то могло бути? Легенько-легенько, крок за кроком, зблизився незнакомий до корчика тернини, що ріс на полі таки зараз під самим лісом. Аж тут: фуррр! То гурток переляканих куропатків злопотів крильцями і зник десь у темні ночі. Сіло то собі бідне ще десь за дня під густий корчик, аби в нім сховатися на ніч перед дощем.

— Ігі! А бодай же вас! — воркнув чоловік сердито, обтер із чола каплі поту й дощу й вернувся назад під смереку.....

Довго, дуже довго сидів він під смерекою, й уже хотів іти додому, як його чуйне вухо зловило якісь кроки: шняп... шняп... шняп... по болоті. Так, хтось ішов. Вже близько. Вже під корчем... Станув. Пробує рискалем копати землю. Нараз: бабевх!! Упав гострий стріл. Впав труп під корч, як поражений громом. Побережник від страху аж присів у своїй буді. А як відгомін вистрілу сконав

ген-ген далеко, вибіг Гаврило з-під смереки (бо це він був), зручним рухом захопив іще теплого трупа, завдав собі на плечі і потаскав його до своєї хати, аби там десь укрити діло свого злочину. Кинув його в своїй шопі і відітхнув. Та як засвітив сірник, пізнав труп Сави...

Сава вибрався вночі, аби без відома Гаврила викопати украдені гроші й забрати собі, а Гаврило кожної ночі підсідав і пантрував, чи хто не прийде шукати закопаних грошей. Його гризла совість, що ануж таки хтось видів їх, як вони там ховали гроші!

Не вертав уже Гаврило на місце свого злочину. Тільки рискаль там лишився, сплямлений зlodійською кровю, а над ним чорт зареготався своїм страшним пекольним сміхом...

Село відітхнуло, як Саву поховали. Гаврило пішов до криміналу. Як звичайно...

Хоч вихор на дворі гуляв і свистав, а дощ сік, на лісничівці було тепло й привітно, ясне світло лампи кидало свій блиск на чистенькі стіни хати. Вольф, вовчур великий як теля, вірний сторож лісничівки, витягнувся на чорно-брунатній шкірі з дикої свині біля Данкового ліжечка. Вдень вовчур спав, бо цілу ніч не смів зажмурити ока: мусів пильнувати малого Данка. Так навчив його лісничий. І тепер Вольф кілька разів нащурих вуха, повів носом то сюди, то туди, але не занюхав ніякої небезпеки. Він бачив, що Данка нема ще в ліжку й задрімав. А Данко з мамою сидів при столі, накритім сніжно-білим обрусом. Чекали на тата, що ще не вернув зі Всеночного. Він проти кожного свята ходив на Всеночне, хоч церква була віддалена від лісничівки пів милі дороги. Мамина думка летіла до Бога рівночасно з молитвою чоловіка в церкві — за здоровля і щастя їх потіхи, садинок синка.

— Ну, говори за мною.

Данко слово по слові повторяв мамину молитву.

... „но ізбави нас от лукаваго...”

— Амінь, — докінчив тато, отворивши двері.

— Татусю, скажи мені, як там було в Бозі, — підбігаючи до лісного лебедів маленький Данко.

Лісничий розібрався, сів до вечері, взяв Данка на коліна, але не вспів ще й слова сказати, як нараз хтось сильно застукав до дверей.

— Гррр... — гаркнув Вольф. Задер морду догори і вплявив свої мудрі очі в двері. Не знав, що має робити. Хотів гавкнути, але боявся свого пана, що не позволяв йому в хаті гавкати, аби часом не перестрашити дитини, або вночі не збудити зі сну.

Заки лісничий, що тримав сина на руках, встиг встати від стола, двері нарозтвір відчинилися, він дістав залізною штабою в голову й впав непритомний.

Вовчур із цілою силою кинувся одному з бандитів до горла, а другий бандит свиснув ножем над головою пса — й вовчурове бухо впало на підлогу.

Вихор ізнадвору вдерся крізь отворені двері до хати й загасив лампу. Крик жінки, вереск дитини, бренькіт збитого скла лампи, гаркіт пса — все це нараз помішало пляни бандитів і вони ще-зли десь у темнім, густім борі.

*
**

— Даночку, дитинко моя! Деж ти, деж ти?

Здавалося мамі, що Данько втік до ліса, зараз таки, як тато впав на підлогу. Вона пішла

в темну, дощеву ніч зі серцем, кривавим із болю й розпуки, шукати дитини. Вихор шарпав хусткою її на голові, волос розвівав, дощ сік немилосерно в очі і в лице. Але вона того не чула. Любов, материнська любов додавала їй сил.

— Боже, рятуй мою дитину! — голосила, а буря рвала її слова й кидала від дерева до дерева по темнім борі. Але ніхто не відзивався на голосіння маминої розпуки.

— Деж Данько мій? — говорила вже тихим голосом із умучення сама до себе, — чи жиє він ще? ... Він мусить жити! Він жиє! Мати Божа, не опускай його, рятуй!

Вернула до хати, але тут не застала ні Данка, ні його сторожа. Лише лісничий приходив поволи до притомности.

Вовчур Вольф не відчув відразу болю, бо навіть не заскавулів, як йому відпало вухо. Вхопив лише в свою пащу Данка і скочив з ним як стріла в гущавину ліса.

І аж по півночі, коли вже все втихло, приніс напів притомну дитину до хати. Щойно тепер відзивався біль із цілою силою. Вірний Данків сторож скорчився в клубочок коло його ліжечка й заскавулів жалібною скаргою, якби заплакав.

I.

— Мамо! Я піду, я мушу йти! Батьківщина витягає по нас молодих свої руки. Хто ж її будуватиме?

Тоді почала мама плакати. Плакала за сином, а син болів над матірньою любов'ю, над її серцем.

— Мамо! Піду до бою, за волю народу нашого. Ніхто інший, а Батьківщина взиває мене. Я мушу йти, мамо. Це мій обов'язок як українця. То ніщо, що мене як теольога не обов'язує військова служба; йду добровільно. І я хочу покласти свій труд на вівтарі Батьківщини!

Так говорив Никифор Даранчук, студент богослов'я, до своєї мами Ольги. З цілого села він один був у школах.

— Коби лише Бог вас благословив! А благословити буде, якщо в Його імені будете братися до цього важного діла! — відповіла Никифорова мама.

В тій хвилині серце дзвона вдарило у свої спіжеві груди. Воно звіщало сповідь рекрутів, що завтра мали вибиратися зі села до Української Армії.

Мама склонила голову й перехрестилася.

— Йди, сину, до сповіді, йди і проси Бога,

аби дав вам силу й відвагу стати до бою за кращу долю. Бо ніхто, лише один Бог може нам дати вільну Батьківщину. Як без Бога будете братися будувати підвалини держави, марна буде ваша праця. О, якже ж тішився би твій батько, що надійшла хвиля, віками очікувана! Йди ж, сину, йди вже до церкви.

Йшов із іншими попри дзвіницю. Серце дзвона ще билось. Камінними сходами ввійшов до церкви. Прикляк на середині на тім самім місці, що на нім стояли носилки, а на них домовина його батька. У його душі воскрес спомин минулих літ...

Почав молитися за душу свого батька, того, що вщепив у його серце правдиво християнський патріотизм, що вчив його:

— Сину, може станеш колись народним учителем так як я. Отже памятай, що релігія має бути не лише першою на свідоцтві, але й у душах шкільних дітей. Бо лише такі діти виростуть на потіху й хосен своєму народові. А як маєш колись бути гідним сином свого народу, починай мольну працю від себе самого. Шануй віру наших предків, не соромися публично її визнавати, рвися до діла, до обов'язку, а що найважливіше, — слухай! Слухай тих, що тобі приказуватимуть! Бо найбільшою хибою нашого народу є брак послуху. І тому так зле. Всі приказували б, а нема кому слухати. Полюби працю над удосконаленням своєї душі, а тоді щойно виявиш Батьківщині таку любов, якої очікує від тебе твій нарід. Лише такий християнський патріотизм піднесе наш нарід.

Так учив тато Никифора й таким побачив би його тепер, коли б встав з гробу. Як радувався б він, що нарешті вибила година визволення його безталанного народу, що отворилося віко домовини того нещасного народу, вже званого вмерлим!

Немовби прочувся в тій хвилині Никифорові батьків голос із-поза гробу:

— Якщо всі як один не підете до бою зі словами: Хто — яко Бог? — даремний ваш труд!

Вікнами впало світло на підлогу церкви, а потім поволи-поволи посунулося й освітило образ Архистратига Михаїла, що виглядав немов живий із вогневим мечем у руці.

Мама сиділа мовчки, звернена до вікна. Не могла дивитися на сина, як він кінчив уже пакувати свої речі. Аж тепер здається набрала певности, що ніхто й ніщо не задержить його, бо звернулася до нього зі словами:

— Роби, як тобі серце диктує!

— В ім'я Боже йду, мамо, так як і всі, — відповів.

— Коби? — сказала гірко мама. — Коби тільки всі в ім'я Боже йшли!

— Прощайте, мамунцуню мої!

Сиділа нерухома. Никифор прикляк перед мамою, а її серце так ковталось в грудях, якби хотіло дістатися наверх. Поклала руку свою на голову сина й благословила його.

II.

Около десятої години рано надїхав якийсь поїзд. Никифор ледви дістався до середини. Здобув собі кавалок лавки в вагоні третьої класи в сусідстві двох старих монахинь, що набожно молилися з книжочок і щохвилини хрестилися. Поїзд гнав і лишав за собою стації. А з вікон вагонів очам подорожних по всіх гостинцях показувався незвичайний рух. Нічого дивного. Висилали села своїх дітей, свій найдорожчий скарб до бою за волю Батьківщини. В куряві пороху віз за возом, вмаєний зеленню, — а на них хлопці, як соколи! І родини їх їхали з ними. Їхали батьки старенькі й матері, аби зі своїми дітьми бодай ще трошки побути, а може вже встаннє... Рівнобіжно з тими гостинцями поїзд гудів, котився в бистрім бігу, також ніс цвіт народу в далекі сторони, назустріч золотій волі. Нарешті задержався, бо забракло машині води. Як бджоли до улия кинулися до нього подорожні, рекрути й добровольці — діти села, позамаювані китицями квіток. Обличчя їх усмінені, очі горять радістю. Всі спішилися наче в гостину або на весілля. Прямо билися за вступ до вагонів, вже не за місця — про те навіть мови не було. Чіпалися всюди, де хто міг. Не зважаючи на осторогу кондукторів сідали по драбинках, а деякі лізли навіть на дах поїзду й там лягали, аби тільки не лишитися, аби якнайскорше взятися своєю хату будувати...

А в середині вагонів — як оселедців у бочці

повно подорожних: жінок, старців і дітей. Крики, проклони... Монахині усміхалися то до одних, то до других; старалися цим способом виявити трохи спокою, трохи опанування, а його так багатьом бракувало!

Поїзд рушив повільніше, може тому, що був переладований. Атмосфера робилася чимраз тяжчою, мимо передвечірньої пори.

Никифор Даранчук хотів би вже раз знайтися на місці. Станув у вікні, цілим тілом вихилився, щоби зачерпнути свіжого воздуха. За його плечима змагався крик невдоволених. Десь під лавкою почав скавуліти пес. То власність якогось дідича, що обтирав хустинкою піт зі свого обличчя.

— Уявіть собі, — відізвався він до одної з монахинь — я вже другу добу чекаю на стації, заки дірвався цього поїзду. Єзус-Марія, я ніколи не уявляв собі, що війна то таке пекло!

— Кара Божа! — відповіла монахиня. А він:

— Культура, чуєте, йде в долину... Бійтеся Бога, середні віки ломили собі голову над тим, як опанувати заразливі хвороби: віспу, тиф, холеру, що десяткували людей. Винайшли оборонні засоби, різні інекції й нині кожний сміється і з віспи, і з холери. І пощо, чуєте, було ломити собі голови й винаходити то це, то те на всі хвороби? Пощо? Аби нині заступити їх війною, кулями, трійливими газами? Ігі!

Сонце вже заходило, величезне, червоне. Никифор чувся так ослаблений, що скорчився вдвоє,

сів на якийсь куферок, і по кількох хвилинах твердо заснув.

III.

Життя в касарнях було цілком можливе, навіть приємне. Харч також не злий; його подавали з величезних китлів два кухарі. Найгіршим для Никифора було вставання в 5 годині рано. Але й до цього привик. Вставав, чистив чоботи, стелив ліжко, цілком як у Духовній Семинарії, з тією лише різницею, що там наперед ішов на духовні вправи до каплиці, а щойно потім снідав, а тут найперше снідання: кавалок хліба й порція чорної кави, без цукру (все говорив „без церемонії”), бо з цією „церемонією” кухарі самі між собою справилися, а після снідання військові вправи на полі за касарнями. Вправи теж були приємні. Пожиття зі старшинами і з товаришами теж добре було. В касарнях було досить чисто. Салі великі, ліжка залізні, сінники зі свіжою соломою, простирала грубі, але чисті.

Вечорами було темно й тихо в місті. Лише трамваї й авто бігали то сюди, то туди. А ген вже на кінці міста чути було від часу до часу свист поїздів, що приїжджали чи відїжджали з різних і в різні сторони.

Вперше отсе Никифор вслухався в слова проповіді військового капеляна, що приїхав висповідати стрільців, бо за кілька днів мали вирушити на фронт.

— Всі ми, дорогі братя, — говорив капелян —

жовніри, та, як довго жиємо на землі, мусимо тяжко боротися, щоби бути гідними того імени, до которого нас Всевишній покликав. Наш вожд — вождом усіх християн — це Христос: під Його знаменем побідить кожний, хто лише слухатиме Його приказів. А ви, дорогі братя, через те, що навчилися слухати приказів вашої старшини, повинні бути прикладом для других. Євангельського сотника слухають усі підчинені: кому скаже „йди“, — йде, кому „прийди“ — приходить, — усе зробить, що йому приказує, й ніхто не відважиться йому противитися, бо знає, що його за те чекало б. Але всетаки на тім послуші дочаснім іще не кінець; наша св. віра домагається від вас ще чогось більше: вашим найвищим вождом є Христос Спаситель, і як хочете заслужити собі в Нього на похвалу, на життя вічне, — мусите Його слухати, мусите точно виконувати всі Його прикази й то так само, як виконуваете прикази поставленої над вами старшини. Щойно тоді виконите вірно вашу присягу й жовнірський обов'язок. Ваші старшини навчили вас військової команди, моїм натомість обов'язком є — навчити вас християнської команди.

— Найперше треба вам, дорогі брати, доброго оружжя, оружжя, що ним ви могли б боротися з найбільшим вашим ворогом, тобто з покусами тіла, світа й сатани. „Бо дух жвавий“ — каже Христос — „але тіло немічне“. Людина нерозуміє, що гріх не допровадить до нічого доброго, а всежтаки як не узброїться проти покус, якщо їм не

опреться, легко впаде в усякі беззаконня і нічого йому не допоможе сама охота без боротьби. Тим сильним оружжям має для вас бути сильна воля до виконання Божого закону. Отже постановіть собі від цієї хвилини, дорогі брати, завжди й на кожному місці виконати те, чого від вас той закон домагається.

— Опояшіть себе оружжям до борби з покусами. Не піддавайтеся пристрастям вашого тіла, не ходіть по закомарках міста, щоби не нищити свого молодого тіла, аби не заразитися, аби через грішне тіло не втратили ви безсмертної душі.

— Опояшіть себе оружжям проти покус світа й сатани й боріться з ними: бо цей світ не батько, а дідько не брат, — один і другий затягне вас у таке багно гріхів, що тяжко з нього буде вилізти. Правда, цей світ і сатана манити будуть вас, схочуть видерти з ваших душ честь, почуття обов'язку, віру святу, та пам'ятайте, що не все золото, що світиться й не кожне гарне яблуко солодке. Отже боріться з цими ворогами сміло, відважно, хоробро!

— Якщо схоче вас опанувати гнів на ваших товаришів, ненависть або жадоба помсти, відкиньте тоді, дорогі брати, оружжя, що ним можете помститися. Дивіться на вашого вождя Христа: Він висить на хресті, Його вороги невинно розп'яли. Він міг на них помститися, бо ж Він Бог всемогучий, та Христос цього не зробив. Він молився за них; так само й ви робіть! Коли вас хтось обмовить,

скривдить, образить — не мститися, але простіть йому. Тільки в такий спосіб поконаєш його і зм'ячиш його серце, ба що більше: навернеш таким способом душу твого злого товариша, а при тім і своєї не втратиш!

На ліво глянь! — відверни очі твої від покус, не дивися на товариша, що йде поганою дорогою гріха й тебе вабить, але радше оглянься, й —

На право глянь! — на добрих товаришів, що не дають ніякого згіршення. Дивися на того, котрий своїм добрим приміром і тебе добра навчить.

Станути-стій! — коли ми вже над пропастю гріха. Не забувай на твого батька й неньку, що виправляли тебе до цієї служби й зі сльозами в очах благословили тебе знаком св. хреста й просили, аби ти вважав на себе, аби ти не приніс сорому на їх сиві голови.

— Відважно зносіть усі хрести, терпіння, які вас чекають на фронті. Шануйте той стрілецький мундур, що його на собі носите, шануйте вашу старшину, що то її Провидіння Боже поставило над вами, вірно служіть Богові й вашій Батьківщині! Глянь на вогонь — і сам запалай вогнем любови Божої й народу твого, а тоді вірно сповниш команду Христову і твій стрілецький обов'язок.

Слова військового капеляна зворушили Никифора, глибоко врилися в його молоду душу й роз-

жарили його серце ще більшим вогнем християнського патріотизму.

Ще було зовсім темно, як трубка заграла на збірку. Никифор зірвався, як опарений, протер очі і... „на фронт”, — шибнула в його голові думка. Вмився поспішно, вбрався, перехрестився, кріс на плечі й вибіг разом із товаришами, прибіг на місце збірки. На око був спокійним, але серце в нього почало живіше битися. Перший раз у житті йде на фронт, що за ним так тужив.

Як вийшли з міста, поділилися на дві частини й пішли в різних напрямках. Довкола було темно. Місто ще спало глибоким сном, як вони опинилися в якімсь темнім борі. Почав сікти дрібненький дощ. Була мертва тишина, лише зісхлі листки шелестіли під ногами стрільців. В повітрі задривав відгомін поїзду, що їхав Бог зна звідки й куди. Нічого ісінько не було видно, навіть дерев не можна було розпізнати. Дощ почав лити як із цебра. Стрільці не йшли, а бігли бігцем.

На небі сірів уже виразно ясно-синій пас. Дощ перестав падати. Никифор побачив, як на право й на ліво тягнувся шнур окопів, накритих тяжкою, сірою, понурою мрякою. Заняли цю позицію й кожний умістився в однім із окопів. Всюди було спокійно й тихо. „Деж ті вороги?” — подумав Никифор. „Чому стрілів ніде не чути?”

І так цілих три тижні не було ні ворога видно, ні стрілів не було чути. Ніде ані сліду ніякого руху. Довкола якби безлюдний, пустий цвинтар. Навіть

із-понад дахів протилежного села, віддаленого чотири кільометри, ніби ворогами занятого, ані одної смужки диму.

Пусто й понуро було на цій лінії. Никифор почув якийсь жаль в серці, хоч сам не знав, до кого. Але певно до тих, що з їх вини померла в його душі надія геройських діл, до яких так рвалося його серце. Чого вони тут сидять так довго у цих кертичних норах? Дивувався, що старшина така якась байдужа, спокійна, якби то не було жадної війни. Чому ж вони чимскорше не реалізують плянів будови своєї Батьківщини? На кого чекають? Пощо тут цілими тижнями так бездільно сидіти?

Всіх огортала нудьга. Третій тиждень тут у цих норах всім видався віком. Нарешті сонце заглянуло з-поза хмар і засвітило в окопи. Дехто почав дрімати.

Никифор підложив жменю мокрої соломи під голову й ляг лицем до сонця. Але від землі йшла студінь. Холод розмоклої глини морозив його. Та коби то лише холод? Коли ж бо й інша біда докучала, ще гірше, як холод. Почала показуватися чимраз виразніше й несподівано скоро поступала: воші. Звідки то взялося, не знати; досить того, що тисячами їх було. Гризли, лазили поволі, не спішилися, мали час. На мундурах повно було цих дрібненьких плямок, біло-сірих, рухомих. Воші капали з кожного. Никифор до крові дер собі шкіру, так його страшно кусали. Мокру глину прикладав

собі до тіла, але то шкода було труду. З-під споду холод докучував, а зверху воші припарені сонцем.

Нормальне життя тут видавалося Никифорові неправдоподібним щастям, якоюсь казкою, а ліжка, купіль, — нездійсненою мрією. Обід із мамою при столі, застеленім біленькою, чистенькою скатертю, з ножом і вилками в руках, — сном із іншого світа.

V.

Глуха, чорна ніч сіла на стрільців і на їх нужду. Було вже по півночі, як нараз ясна смуга срібного світла блиснула по темнім небі й освітила стрілецькі окопи. І в тій самій хвилині посипався град куль. Ворог наступав.

Никифор вискочив із окопу. Не знав, що робити. Темно, хоч око виколи. Почав оглядатися, стискаючи кріс руками і в тім мометі хтось ударив його кольбою в груди. Чи свій, чи большевик? Нічого й нікого пізнати не можна було. Захитався й упав на одно коліно, опираючися крісом об землю. Двох жовнірів узялися його підносити, але нараз свиснули дві кулі й один із них упав на Никифора мертвий, повалив його цілком на землю, а другий застогнав і цілим тілом упав у Никифорові окопи без життя.

— Смерть, — шепнув до себе Никифор, бо чув, що тепла кров скапує йому по лівій руці на землю. Не знав лише звідки, бо болю не чув.

А довкруги нього наосліп кидалися одні на других, гинули серед зойків і криків, падали про-

шивані острими багнетами. Кулі свистали всюди і з гори і з долини, зі всіх сторін. Одні ховалися за купами землі, виритої гарматними кулями, другі кидали кілька трупів на купу й за них ховалися. Ще інші лягали на землю й накривалися трупами своїх товаришів. Неодин ранений, що приходив до притомности, спостерігав, що є оборонним муром для живих і цілих. Кров плила ріками, затримувалася в ямках, як дощева вода. Всіх опанувало якесь пекло божевілля, жадоба мордування. Страшна ніч, ніч жнив смерті!

Години минали в цім танці смерті. Сотки трупів падали одні на одних, аж доки криваве сонце не заглянуло з-за гори на море людської крові й горя.

Никифор лежав лицем до землі. Ще жив. Аж як успокоїлося довкруги, підніс голову. Потім сам встав. Побачив, як далеко оком глянув, гори людського мяса, розшарпаного в кусники й його серце почало мліти. Нараз відломок шрапнеля вдерся в його праву лопатку й зарився десь у його тілі. В очах йому потемніло.

— Мамо! — зойкнув Никифор, і повалився комітьголовою в окіп. Звідти бризнуло на верх рідке болото, змішане з людською кровю.

VI.

У тій самій хвилині, у шестій рано, хтось застукав до вікна Ольги Даранчукової.

— Хто там? — спитала й зірвалася з ліжка Никифорова мама.

— Вставайте, пані, я приніс листа від вашого сина, — відповів ізнадвору сільський листонош Данило.

Цілими тижнями чекала мама на цю радісну хвилину. Накинула на себе хустку, вибігла боса до сіней і відібрала лист. Дрижачими руками тримала його, не розривала ще коверти, а насолоджувалася лише цією радісною свідомістю, що має уже нарешті від сина лист і за хвилину очима й душею буде його читати.

Нарешті розтяла ножиком коверту, але ще не витягає з неї листа, кладе його на стіл і продовжує болючу розкіш терпеливості, якби в страху, що з хвилиною, коли зміст листа буде вже знати, пічнеться знов довга мука страшної туги й вичікування за слідуючим листом, що хто знає коли прийде? Перехрестилася побожно й виймила вкінці лист із коверти.

„Найдорожчі мої Мамунечко!

„Я вже жовнір. Не гризіться мною, бо мені тут дуже добре. Не описую Вам моєї подорожі, ані касарняного життя; як верну, все докладно переповім. Хіба скажу Вам, мої дорогі Мамочко, що я вже на фронті („Мати Божа” — зідхнула мама) — але що то битва — ще не знаю, бо ніде ніякого ворога. Тішуся дуже, що маю можливість разом з іншими боротися за право життя Батьківщини. Душею липну до народу, за його щастя

життя віддав би я, мамо! Всі хлопці з нашого села зі мною, здорові. Тіштеся й Ви, Мамо! Матимемо Батьківщину свою, нарід наш у своїй хаті вже житиме, в добробуті! Яка шкода, що батенька мого між живими не стало, якже радувався б, що лицарство наше з могил воскресає, а й я, син його, між ними! Маю надію, Мамо, що незадовго поверну до Вас як син вольної Батьківщини! Мною не журіться!

Цілую Вас і молитов прошу,
Ваш Кольо”.

Ольга притиснула листа до свого материнського серця, а потім поцілувала підпис сина. Навколішки впала й гарячо почала молитися за долю сина.

*
**

Ольга Даранчукова як повдовіла, ніде не вибиралася зі села вже десятий рік. Купила собі тут хату з городом і з невеличкої пенсії по чоловікові, народньому вчителеві, яко тако жила й удержувала одинака-сина в школах. Сама не вчила, хоч і була вчителькою, а то через слабе здоровля. І небіжчик чоловік, і вона — обоє були віруючими, практикуючими католиками, а при тім і великими патріотами, але християнськими патріотами. У сповнюванню християнських обов'язків — він у школі, а вона в селі, — бачили свій патріотизм.

Ольга цілою душею віддавалася на услуги мешканців села. Бідні й хорі дуже її шанували й чулися піднесеними на душі, як вона переступала

пороги їх хати. Як лише могла, всюди спішила, несла раду, поміч і потіху. „Пан Біг у своїй доброті все лихо на добро перемінить”, — говорила часто до прибитих горем. Відтята від світа, у тишині „дошками забитого ” села, з котрим зжилася, не знала й не бачила ще страхіття війни, яка мов буревій гонила над світом. Вістки з широкого світа надходили сюди скупю. Тому тішилася листом сина, як не знати чим, тішилася, що настали дні державного будівництва й гордилася тим, що й її дитина бере участь у нім. „Коби лише з Богом будували свою хату”, — сказала сама до себе, як устала з-перед образів від молитви. Сховала лист сина до книги „житія святих”, яку завжди читала перед початком своїх занять. Кожного дня з насолодою відчитувала лист сина, як лише отвирала „житія святих”, й на гадку їй не прийшла теперішня доля сина; вона ще не знала, що таке війна. Не припускала, що в цім однім так коротенькім слові може міститися стільки тривоги, страху, розпуки, горя, руїни і смерти, що війна — цих лише п'ять букв — така страшна. Аби стільки букв було на світі, скільки зерен піску, аби ціла земля була одною карткою білого паперу, не обійме ніколи цілого страхіття війни. Тільки з читання історії уявляла собі, що це мусить бути якийсь пажерливий, ненаситний молох, але живими очима не хотіла би його бачити.

VII.

Сонце клонилося вже до заходу й споглядало скісними лучами в вікно Ольги Даранчукової, коли вона, сидючи коло стола, почала відписувати лист до сина.

Та лише що написала: „Дорога моя дитино! Борисю, серце, кращу долю здобувай, та живий домів вертай"... як нараз на її подвір'ю счинився рух і гамір і далися чути голоси: „Правильно, нам тільки й матушкі нада!"

І вісім большевиків позлізали з коней і як дика отара пустилися до хати.

Як отворили двері, перший із них побачив Ольгу перелякану, бліду як стіна й відіззався:

— Не бойся, матушка, вот это ми красная гвардия, приносим тебе свободу и всякое удовольствие, а ты давай нам самогону и несколько сала пакушать!

Другий зблизився до неї і сказав:

— Вот, ей Богу, хорошая птица, эта матушка!

— Не трогай, не трогай, — сказав до нього перший большевик.

А тоді впав до хати вїт і станув між Ольгою а ними.

— А чево тебе нада? А куди ти? Стой, сукін син! — і зляпав вїта за обшивку другий большевик.

— Я тут вїт, — крикнув вїт — і не позволю нашій пані жадної кривди зробити! То наша мама, то наша опікунка!

— Как? как?

— Собі на голову! — сказав війт, почерво-
нівши.

— Что ти такое гаваріш? Пашол вон, сукін
син, ти сволоч! — і врїзав війта нагайкою по лисій
голові, а тоді витрутив його з хати до сіней.

У тій хвилі сільську тишину прорїзав свист
кількох куль. І заки Ольга Даранчукова зрозуміла
грозу свого положення, большевиків у хаті вже
не стало. Вибігли всі на обору, а тут до якоїсь баби:

— Слиш, хто стрелял?

— То, панє, хтось з тої гори за рікою, я не
знаю!

— Давай сюди старосту!

— Кого, панє?

— Старосту!

— Охо-хо! староста, панє, далеко відси,
в місті!

— Не панімаєш, сволоч, что я гаварю!? Войта,
давай сюди!

— Віта?

— Ну-да!

— Був тепер, панє, отутечки, алесте го вібили,
тай втік отуди поза церкву!

— А батюшка у вас єсть?

— Хто, хто?

— А вот, гаспадін етой церкві!

— Священик?

— Ну-да, священнік!

— Нема, панє, до нас священник приїжджає
з другого села!

— Так паєдім, таваріщі!

Всі вісім посідали на коней, пігнали селом і зникли в темнім борі. Як несподівано звідкись узялися, так і пропали, як камінь у воду, й не показувалися до вечера.

Цілий день уже ніякого війська ніде не було видно. Гуртки людей, що перший раз у житті побачили в своїм селі неочікуваних гостей, збиралися на подвір'ю Ольги Даранчукової, аби довідатися, що це таке.

Але й вона не знала; успокоювала всіх, хоча і сама дрижала зі страху. Атмосфера спокійного дотепер села робилася з кожною хвилиною тяжкою й понурою. Війна висіла в повітрі над селом. Всіх опанував неспокій і неописаний жах.

Лише сумерк запав, а вже по вулицях глуха пуста панувала. Господарі всі брами й ліси щільно позамикали, а вїйт ще й посторонками позавязував.

Ольга Даранчукова навіть лампи не світила. В темнім покою сіла біля вікна. Не чула гамору села, як звичайно дотепер, у цій порі.

Місяця на небі не було, тільки звізди іскрилися. Ольга відчула грірко свою самотність. Її цілу опанував страх. Нераз сніп білого світла срібним лучем перебіг по зорянім небі, а потім впав у мертвої тишини села, несучи ворожбу проклятої години...

Ольга відскочила від вікна і перехрестилася, як перед лискавкою недалекого грому. Впала на

коліна й почала благодіти Всевишнього миру: „От повітря, глад, огня і війни, сохр.....“, але не докінчила, бо свиснула якась заблукана куля через вікно до її хати. Бренькнула шиб, а попри хату перегальопувала чиясь патруля на конях і щезла у сумерку темної вулиці.

Тихому, спокійному селові несла чорна ніч на своїх крилах страх, тривогу й руїну війни.

VIII.

Сильні руки вхопили Никифора й витягнули з окопа. Лежав тепер на ношах. Один зі жовнів підложив йому військовий плащ під голову. Заричав автомобіль і відвіз його до міста, що з нього недавно ще вибирався на фронт із такою радістю й запалом у молодім серці.

В шпитальних саях гамірно. Панував тут військовий настрій і погорда смерті. Одні вмирали, другі виздоравливали й знову виїжджали на фронт. Лише ті самі сестри працювали безнастанно, майже без відпочинку. Дивилися на ранених добрими, червоними з втоми, помученими очима, що вже стільки виділи людського терпіння, але вони все шукали нового знаку горя, аби лише нести слова потіхи й діла милосердя. Никифорову рану перевязано. На другий день принесено його до операційної салі. Вид операційного стола викликав неміле враження в його душі, але він себе переміг. Попросив, щоби спроваджено йому священника, бо перед операцією хоче висповідатися.

Але не міг прийняти св. Причастія, бо що хвилини вомітував. Операція мала відбутися за 10 хвилин, ксли йому заложили маску й положили на стіл. Зразу під хльороформом Никифор розумів ще все, про що лікарі говорили зі сестрами. Один із лікарів сказав:

— Мені здається, що то шкода труду, організм заслабий, щоби міг витримати так тяжку операцію.

— Я так само думаю, — відповів другий. — Сама операція дуже тяжка. Куля наскрізь пробила лопатку; треба виймати кулю, а потім поторощені кісточки.

Чув іще Никифор слова молитви сестри монахині: „Боже рятуй його!” — а потім зробилося йому темно в очах, зачало шуміти в голові й не чув уже нічого.

IX.

Крім дітей, ніхто в селі ока не зажмури́в через цілу ніч, аж до самого раня, хоч могли цю ніч іще цілком спокійно переспати, бо аж перед полуднем ціла ріка большевицького війська тісними вуличками вкотилася до села. Крик, іржання коней, туркіт возів, найгидкіші проклони наповнили село. Ціле воно загуло як вулий бжіл. На кожнім обійстю повно оброслих, подертих, а навіть босих жовнірів із дикими обличчями бандитів.

Під вечір на оборі Ольги Даранчукової почалася гульня і співи п'яних большевиків:

„Я на бочкє сіджу,
А пад бочкой качка,
А мой муж большевік,
А я гайдамачка”.

Нараз стріл. За стрілом другий, третій, а в відповідь йому гримнула сальва.

— Слиш... Пеглюровці! На нас сунут, сукіні сини... Паскареє!

Закрутилися п'яні большевики в дикім хаосі.

Ольга у своїм житті подібної гарячки не виділа. Її чорний волос на голові за цю одну ніч почав сивіти.

Нараз гурт большевиків зверещав, як окропом попарений. Не знали, чи вбиратися, чи за кріс хапати? Хто в чім був схопився і влетів до хати Ольги Даранчукової, аби тут сховатися. П'яні, без шапок, в однім черевіку, в самих сорочках...

А на подвір'ї напер свіжий натовп большевиків зі села, а з-поза церкви петлюрівці... Загорілася страшна борба. Пекло створилося. Крик і стріли глушили все навколо. Не чути було ніякої команди...

Ольга вибігла з хати, аби скритися до пивниці. Але не добігла. Присіла під акацією, зігнувшись вдвоє. Носом і устами пустилася кров. Куля прошила її груди. А в селі творилося таке, чого ніхто ще тут не бачив: З діявольською завзятістю гнали одні на других. Мордувалися, револьверами стріляли одні других, кольбами голови на двоє кололи, острими багнетами черева прошивали. Коні

й люди лізли одні на одних, мішалось живе з мертвим. Люди втікали, куди хто міг, як від смертельної зарази. Над їх головами свистав і скавулів дощ куль. Аж на третій день, як большевиків не стало, ховали Ольгу Даранчукову, що чорною жалобою покрила серця всіх мешканців села. Ціла громада ховала її. Не було ані одної жінки, що не голосила б. Усі заводили:

— Ой ма-мо-чко... на-ша, за-зу-ле-нь-ко... на-ша... ку-ди ви від нас йде-те...?

— Доб-рі-не-чко на-ша..., опі-ку-нко... на-ша... на кого ви нас ли-ша-є-те...?

— Ой тото ди-ти-на ваша го-ло-вов в стіни би-ти бу-де, як вас не за-ста-не...!

— Ой любо-нько на-ша... за-зу-лень-ко си-за, коли ви до нас вер-не-те...?

Сльози потоком плили з мужицьких очей.

А ген із-під ліса до похоронного походу долітали слова петлюрівців... їх пісні побіди:

„Я на бочці сиджу
Під бочкою слизько,
Утікайте комуністи
Петлюрівці близько...”

і мішалися з голосінням і риданням селян-сиріт над трупом тієї, що її слова розради й потіхи у їх горю скаменіли.

Х.

Як Никифор збудився в своїм ліжку на салі, почув страшний біль у простріленім місці.

Довгі були й сірі ті шпитальні дні. До хорих

приходили різні знакомі, а до деяких навіть і мами, чи хто інший із родини. Але Никифорової мами не було, навіть відповіді на свій лист не дістав.

По двох місяцях міг уже вставати, вбиратися й виходити на прохід по шпитальнім подвір'ю. А тут побачив повно ранених, реконвалесцентів, що на кулях ходили, палицями підпиралися, по-обвивані шпитальними бандажами. Тут смерть втратила свою грозу і сталася повсякденною. З повною байдужністю дивилися хорі на трупів, що їх виносили по одному зі саль на шпитальних ношах. Всі привикли до смерті, бо дивилися її вже в очі там на фронті...

Хто обминув її там, то вона тут його постигала. Іншівилічувалися й знову йшли на фронт дивитися їй ув очі...

І Никифор як виздоровів пішов на фронт. Зжився вже з битвами, привик до них. Були дні, що в них кілька разів ішов до наступу. Зробився досвідченим жовніром. Зимнокровно дивився в отворені пащі гармат, нічого собі не робив зі свисту куль над своєю головою.

Тішився, що бється за свою Батьківщину. З якою нетерпеливістю очікував він того щасливого дня стрічі зі своєю мамою. Уявляв собі ту радісну хвилю, коли він переступить поріг своєї хати й у материнських обіймах з гордістю скаже:

— Мамо! Я сповнив свій обов'язок, бо я з власної крові поклав цеголку у фундамент нашої держави.

Щодругий день писав до мами, але відповіді не отримував, не знав, що мама його вже спала сном смерті.

XI.

Пусто було й понуро на рідних полях, розмок-
лих, хабаззям порослих, стратованих людськими
стопами й кінськими копитами, градом куль пори-
тих. Придорожні дерева, ліс, великі черешні над
фосами, з коріннями були повиривані, трупами ле-
жали поміж брилами глини. Мали рани від куль
гарматніх і шрами від відламків шрапнелів. А по
нивах, між травами білілися кости кінські, чи люд-
ські, що їх пси випорпали зі землі. Ніде плуга на
полі, ніде воза на дорозі. Тільки круки над голими
кістками величезними стадами літали і крякали,
сварилися, злостилися, що на кістках нема вже
мяса. Довкруги дихало все смертю й тривогою
страшної війни.

Никифор поволи, з трудом ліз по рудій, роз-
моклій глині рідних нив. Часами по коліна западав
у ями окопів. А як станув ногами на своїй ниві,
покритій зігнилою соломою, чи травою, некоше-
ною в цім році, схилився й вимкнув із корінням
жменю цієї соломи. Приглянувся й сумно захитав
головою. То був ячмінь, досить буйний, але стра-
тований, перегнилий. Не дочекався коси. Лишився
тут, як лишилося й по всіх нивах стільки дару Бо-
жого — хліба змарнованого. Пропадав і гнив хліб,
кинений війною на жертву вітрам і слотам осіннім.

А як увійшов до села, не пізнавав його. Довгі

шиї коминів, рештки подертих стріх, згарища, купки попелу, закурені стіни хат, повно заржавілих гільз... стримали біг сина до мами. Бо не йшов до мами, а біг селом. Станув уже недалеко рідної хати. Якби прочував щось страшне... Боявся йти далі... А десь далеко було чути гук гармат, глухий, вихром шарпаний. Здавалося Никифорові, що то якісь тверді молоти гатять у його голову. Повітря дрижало, хвилювало, дудніла земля від реву гармат у цій пустці рідного, зруйнованого села. Цей гомін гармат наскрізь його прошивав, видався йому ударом величезних дзвонів над гробом держави — його Батьківщини. А від кожного такого удару дзвін гейби в кавалки розсипався й розривався на дрібні частинки, а кожна з них болючо ранила його серце, шарпала кожний його нерв.

Стояв скаменілий у знищеній хаті, без даху, без вікон і дверей і дивився широко отвореними очима в слова недописаного маминого листа: „Борися, серце, кращу долю здобувай, та живий додому вертай...”

В його уяві станув живий образ боїв — того пекла війни: Видів себе, як входив у той пас, зіжений багнетом і ставався частиною тієї величезної машини, що кувала долю безталанному народові. Видів себе, як ставався одною з галузок того великого, живого плота, як ставався муром соток грудей, що хотів обгородити золотою волею-свободою міліони серць українського народу...

— Так, мамо, я живим додому вернувся, але кращої долі народові своєму не здобув! Тисячі нас через вогонь, кров і сльози йшли назустріч золотій волі. І дійшли ми були й бачили ми, мамо, нашу державу, але вона в пеленках сконала! Цеголки Батьківщини у морю крові синів її вмочені, в руїну розсипалися. Бо без Бога будівничі мурували з тих цеголок мур волі скованому народові!

Такими сумними словами, словами болю, розмовляв син із духом мами, а з його очей капали великі, гарячі, гіркі як жовч сльози. Капали на мамин недописаний лист.

ЗМІСТ:

Передмова	3
Запізно	9
У жидів на службі	14
Мамин хрестик	21
Розмова з духом	26
Головня	33
Мартусина жертва	42
Ровесники	45
Кара Божа	50
Яке життя така смерть	55
Серце в кайданах	63
Мамина провина	72
Німий дорадник злочину	78
Пекольний сміх	92
Вольф	98
Колос без зерна	101

repr. 5000.

1000. 1000

378 (1986)
4692
PJ 4

